

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
«ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»

До захисту

Завідувачка кафедри права,
національної безпеки та європейської інтеграції
д.ю.н., проф. Величко Л.Ю.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»
281 Публічне управління та адміністрування
Публічна політика і управління в умовах гібридних загроз

Виконавець

здобувач 2 курсу, групи ППГЗ-23

С.В. Наумов

Науковий керівник

д.держ.упр., проф.

В.П. Єлагін

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИХ І СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ	
1.1. Сучасний стан організаційно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців в Україні.....	6
1.2 Становлення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні.....	13
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ І ЗА РУБЕЖОМ	
2.1 Організаційно-правові основи системи соціального захисту військовослужбовців в Україні в умовах гібридних загроз	18
2.2 Соціальний захист військовослужбовців за рубежом.....	23
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ СУСПІЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	
3.1. Аналіз системи соціального захисту військовослужбовців із застосуванням структурно-функціонального підходу.....	35
3.2 Розробка моделі реалізації політики соціального захисту військовими структурами й органами влади.....	39
3.3 Запровадження комплексного механізму соціального захисту військовослужбовців на основі принципу паритетної взаємодії.....	47
ВИСНОВКИ.....	62
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогодні українське суспільство переходить на якісно новий рівень цивілізаційного розвитку в умовах значних трансформаційних перетворень усіх сфер життєдіяльності держави. Суттєві зміни відбуваються й у структурі одного з найстаріших і найголовніших інститутів суспільства, покликаного захищати незалежність і суверенність держави у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України – у Збройних Силах України.

Надання державою військовослужбовцям відповідних гарантій, що певним чином мають відшкодувати додаткові навантаження, які пов'язані з особливостями виконання ними обов'язків військової служби, які супроводжується ризиком для їхнього життя та здоров'я.

У ст. 17 Конституції України проголошується, що держава забезпечує соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, та членів їх сімей [27].

Соціальний захист військовослужбовців має бути не тільки задекларованим відповідними законодавчими актами; його положення повинні чітко реалізовуватись у структурі механізмів державного управління та в забезпеченні відповідними видатками з державного бюджету з метою реального фінансування певних соціальних гарантій.

Актуальність теми визначається тим, що у разі вступу України до НАТО обороноздатність країни була б гарантована скороченні чисельності армії, не викличе соціальної напруги та й не було б обтяжливим для держбюджету.

Членство в НАТО зовсім не має на увазі просте механічне скорочення армії до символічного мінімуму. НАТО є механізмом об'єднання зусиль держав з метою колективної безпеки, але для того, щоб користуватися системою безпеки, потрібні значні ресурсні витрати [83].

Поза увагою дослідників ще залишаються питання створення дієвих механізмів взаємодії органів державної влади та військового керівництва зі структурами, що представляють інтереси цільової соціальної групи – громадськими об'єднаннями військовослужбовців у різних сферах суспільних відносин.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо соціального захисту військовослужбовців в Україні в сучасних умовах.

Визначена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

– визначити сутність понять "соціальний захист військовослужбовців", "механізм соціального захисту військовослужбовців" у контексті сучасної соціально-економічної парадигми;

– узагальнити зарубіжний досвід реалізації соціального захисту військовослужбовців;

– здійснити оцінку діяльності органів державного управління з метою визначення шляхів подолання соціальних проблем військової галузі;

– обґрунтувати принципи побудови окремих складових соціального захисту військовослужбовців із застосуванням структурно-функціонального підходу;

– розробити комплексний механізм соціального захисту військовослужбовців на основі принципів суспільної взаємодії.

Об'єктом дослідження є соціальний захист військовослужбовців в системі соціальної політики України.

Предметом дослідження є соціальний захист військовослужбовців в Україні в сучасних умовах.

Методи дослідження. Для вирішення визначених завдань використовувались: метод комплексного аналізу – для розкриття поняття "соціальний захист військовослужбовців", "механізм соціального захисту військовослужбовців", системно-структурний та логіко-семантичний методи аналізу – для визначення шляхів подолання соціальних проблем військової

галузі; методи порівняння та узагальнення – для узагальнення зарубіжного досвіду реалізації соціального захисту військовослужбовців, метод структурно-функціонального аналізу – для аналізу методів побудови окремих складових соціального захисту військовослужбовців із застосуванням структурно-функціонального підходу.

Правову базу дослідження становлять: Конституція України, Закони України, Укази президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти, емпіричну – звітні дані Державного комітету статистики України, Міністерства оборони України, матеріали Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України, періодичних друкованих видань та Інтернет-видань.

Робота виконана з використанням практичного та статистичного матеріалу Харківської обласної військової адміністрації, соціальних установ і закладів.

Практична цінність роботи може мати для працівників органів системи надання послуг населенню, для теоретичного осмислення процесів діяльності Міністерства оборони України, Харківської обласної військової адміністрації Харківській області.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були оприлюднені під час проведення колегій та нарад, на відомчих семінарах та загальних зборах за місцем роботи, результати використовуються в процесі підготовки відповідних документів.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНИХ І СУСПІЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

1.1 Сучасний стан організаційно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців в Україні

Держава поступово приймала на себе функції соціального захисту людини у процесі зміни соціально-економічних трансформацій. У процесі розподілу праці при становленні ринкової економіки (токсичні виробництва, конкуренція, втрата найманої праці тощо), поява нових видів соціальних ризиків призвели до виділення соціального захисту людей в самостійний вид соціальної діяльності.

Передбачені Конституцією яка є державно-правовою основою загальнодержавного, зокрема військового, законодавства бійці збройних сил користуються всією повнотою прав і несуть усі обов'язки громадян України. На відміну від соціальних, політичні права військовослужбовців та членів їх родин реально забезпечуються а не тільки проголошуються. Серед них – права на матеріальне забезпечення, недоторканність особи, житло, освіту, свободу совісті, охорону здоров'я та ін. Як зазначено законодавством України [27] ніхто не може обмежувати військовослужбовців та членів їх родин у правах і свободах особистості.

Військовослужбовцям України низку прав і свобод забезпечує діюче законодавство [50; 51; 52; 54; 57; 59; 65]. Вони мають право бути обраними і обирати до центральної та місцевих рад народних депутатів, інших виборних органів держави. Командири (начальники) всіх ступенів для здійснення цього права мають забезпечити всі належні умови.

Відповідно до законодавства України військовослужбовці мають також

право створювати громадські об'єднання. Одночасно вони не можуть бути членами організацій, рухів та політичних партій - військовослужбовці повинні дотримуватися лише загальнодержавної ідеології та законів України і тому Армія і флот перебувають поза політикою.

Не допускаються також організація та участь військовослужбовцями в страйках та їх проведенні.

В нормах військового законодавства основні конституційні права та обов'язки громадян у Збройних Силах України отримують свою конкретизацію і розвиток, зокрема в законах "Про оборону України" [65], "Про Збройні Сили України" [59], "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" [57], "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей" [71].

До об'єктів соціального і правового захисту військовослужбовців в Законі України від 21.03.2024 "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист" були вказані працівники та службовці державних органів з правоохоронними функціями, Служби розвідки України, розвідувального органу Міноборони України.

За нормами і в строки, що встановлюються Кабінетом Міністрів України здійснюється продовольче забезпечення військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних, призваних на перевірочні (або навчальні) та спеціальні збори,

Для військовослужбовців, а також резервістів і військовозобов'язаних, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, речове забезпечення здійснюється в строки і за нормами, що визначаються відповідно органами виконавчої центральної влади, що мають військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи у своєму підпорядкуванні, а також Головою Служби безпеки України, начальником Управління державної охорони України, Головою Служби зовнішньої розвідки України, Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації

України, а Кабінетом Міністрів України визначається порядок грошової компенсації вартості за неотримане речове майно військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних, які призвані на навчальні (перевірочні) та особливі збори.

У порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, соціальне забезпечення, речове майно, психологічне та медичне обслуговування військовослужбовців реалізується за потреб жінок і чоловіків за принципами гендерної рівності.

На підставі висновку військово-лікарської комісії для лікування у зв'язку з хворобою військовослужбовцю надається відпустка або відпустка для лікування після контузії, травми або каліцтва (поранення) із збереженням матеріального та грошового забезпечення. Характером захворювання, поранення (контузії, травми або каліцтва) визначається тривалість такої відпустки. Надається відпустка без урахування часу, необхідного для перебування в межах України до місця проведення відпустки та у зворотному напрямку, але в один кінець не більше двох діб.

У зв'язку з хворобою або у відпустці для лікування після поранення (контузії, травми або каліцтва) із збереженням грошового та матеріального забезпечення загальний час перебування в закладах охорони здоров'я та у відпустці для лікування не може перевищувати 12 місяців одночасно. Для вирішення питання про потребу у тривалому лікуванні огляд військово-лікарською комісією проводиться від початку лікування не пізніше ніж через чотири місяці.

Військовослужбовець підлягає огляду військово-лікарською комісією для вирішення питання про його придатність до військової служби не пізніше закінчення строку безперервного перебування на лікуванні в закладах охорони здоров'я та у відпустці для лікування у зв'язку з хворобою або у відпустці для лікування після поранення (контузії, травми або каліцтва)

З моменту оголошення мобілізації в особливий період до часу введення воєнного стану або до моменту прийняття рішення про демобілізацію у

частині надання одноразової відпустки при народженні дитини військовослужбовцям надаються відпустки,

Військовослужбовцям у рік звільнення із служби, які підлягають звільненню із служби у разі невикористання ними відпустки виплачується грошова компенсація за всі невикористані дні відпустки у порядку і терміни, визначені рішенням Президента України.

Право на безоплатну медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я мають військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані які призвані на та навчальні (або перевірочні) спеціальні збори. Резервісти, військовослужбовці щорічно проходять медичний огляд, стосовно них проводяться лікувально-профілактичні заходи під час служби у військовому резерві.

Медична допомога військовослужбовцям надається за рахунок програми державних гарантій медичного обслуговування населення або інших бюджетних програм державними або комунальними закладами охорони здоров'я, розпорядниками яких є органи управління такими закладами у разі відсутності за місцем проходження військової служби, навчальних (або перевірочних) та спеціальних зборів або за місцем проживання військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я, відповідних відділень або ліжко-місць чи спеціального медичного обладнання.

У порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, під час лікування у закладах охорони здоров'я всіх форм власності та підпорядкування військовослужбовці відповідно до норм, які застосовуються у військово-медичних закладах забезпечуються покращеним харчуванням.

Відповідно до законодавства військовослужбовцям, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи надаються, медична допомога, санаторно-курортне лікування та відпочинок.

Особам, які брали власну участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у здійсненні заходів, для

забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, або виконували службово-бойові завдання в бойових (екстремальних) умовах. держава забезпечує безоплатну психологічну допомогу.

Згідно з порядками, прийнятими центральними органами виконавчої влади, що мають утворені відповідно до законів України у своєму підпорядкуванні військові формування та правоохоронні органи психологічна допомога надається засобами та силами структурних підрозділів психологічних служб військових формувань та правоохоронних органів (військових частин), а в разі потреби - на базі закладів, з якими укладено договори (на оплату послуг з проживання, відновлення, харчування тощо).

Внаслідок збройної агресії проти України особи, стосовно яких встановлено факт згідно із Законом України "Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи, та членів їхніх сімей" внаслідок збройної агресії проти України позбавлення особистої свободи, з числа учасників бойових дій та прирівняних до них осіб, військовослужбовців, після їх звільнення обов'язково проходять в порядку, встановленому Міністерством оборони України" відновлювальні (постізоляційні, реінтеграційні) заходи, заходи з адаптації, підтримки та супроводу.

Вважається період надання медичних послуг у закладах охорони здоров'я іноземних держав, включаючи час переміщення з одного закладу охорони здоров'я до іншого та час очікування між плановими етапами лікування, реабілітації, протезування коли направлення військовослужбовців на лікування за кордон у порядку, встановленому перебуванням за кордоном на лікуванні.

Для догляду за хворою дитиною віком до 14 років військовослужбовці звільняються від виконання службових обов'язків на період, протягом якого дитина потребує догляду згідно з медичним висновком про тимчасову непрацездатність, але не більш як на 14 календарних днів.

У разі необхідності догляду за хворою дитиною віком до 14 років, яка потребує стаціонарного лікування, військовослужбовці, звільняються від виконання службових обов'язків із збереженням грошового забезпечення на весь період догляду за хворою дитиною.

Військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, на весь час їх призову, а військовослужбовцям під час дії особливого періоду, які брали або беруть участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України - штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються, крім кредитних договорів щодо придбання майна, яке віднесено чи буде віднесено до об'єктів житлового фонду (жилого будинку, квартири, майбутнього об'єкта нерухомості, об'єкта незавершеного житлового будівництва, майнових прав на них), та/або автомобіля.

Розмір одноразової грошової допомоги у разі смерті (загибелі) військовослужбовця в період дії воєнного стану:

а. розмір одноразової грошової допомоги, що виплачується у разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби, може становити не менше 15000000 гривень;

б. розмір одноразової грошової допомоги, що виплачується в інших випадках, не може становити менше розміру одноразової грошової допомоги, передбаченої підпунктом "а";

Дітям військовослужбовців та дітям військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження служби, а також дітям резервістів під час виконання обов'язків служби у резерві надають

позачергово місця у дитячих закладах за місцем проживання.

Особам з числа військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу на пільгових умовах до вислуги років зараховується участь у бойових діях у воєнний час, під час дії воєнного стану.

Перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів; час проходження служби, протягом якого особа брала безпосередню участь у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів України у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України - один місяць служби за три місяці.

Час проходження служби, протягом якого особа брала участь в антитерористичній операції, період проходження служби у військовому резерві під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, під час безпосередньої участі у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Військовослужбовці, на яких покладені особливі обов'язки, становлять виняткову соціальну спільноту громадян пов'язані з необхідністю беззаперечного виконання поставлених завдань і з ризиком для життя у будь-яких умовах. Грамотне утримання і вміле застосування сучасної зброї, у тому числі масового знищення, що немислимо без їхньої високої професійної придатності, духовності й фізичного здоров'я.

Людський фактор, що визначає боєздатність і боєготовність армії, виконання свого призначення збройними силами по забезпеченню національних інтересів України й військової безпеки, цілком залежить від соціального стану військовослужбовців, від захищеності та наданих їм свобод і прав людини та громадянина.

В умовах реформування українського суспільства і його збройних сил соціальний захист військовослужбовців є важливою складовою загальнодержавної політики частиною національної безпеки держави.

Соціальна незахищеність військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби і членів їхніх родин, тенденції її розширення й поглиблення відповідно підривають самі основи розбудови й реформування армії зводять нанівець усі зусилля, що вживають у сфері військово-патріотичного виховання молоді, престиж військової служби. Орієнтації її на підготовку й проходження військової служби за призовом і в кадрах, не дозволяє укомплектувати армію найбільш життєдіяльною, професійно придатною частиною суспільства.

1.2 Становлення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні

Природа сучасної військової служби докорінно міняє роль та місце, правовий статус військовослужбовців, наповнює новим змістом їхні обов'язки та права. Професіоналізація армії й перехід на службу за контрактом є досить проблематичними без надійної системи соціального захисту.

Закон України "Про пенсійне забезпечення", прийнятий Верховною Радою України 5 листопада 1991 р. [67] – один із перших нормативно-правових актів незалежної України був покликаний та надав можливість регулювати найбільш важливі питання соціальної сфери. Усім непрацездатним громадянам України, в тому числі військовослужбовцям Закон гарантував, за рахунок суспільних фондів споживання право на матеріальне забезпечення шляхом надання державою соціальних та трудових пенсій.

Закон мав регулювати деякі питання пенсійного права військовослужбовців виявився тим самим нормативним актом до прийняття відповідного закону держави [81]. До того часу військові пенсії призначали на підставі законів про забезпечення пенсіями військовослужбовців Союзу РСР, що не відповідали нормативним актам з соціальної сфери збройних сил, які приймалися в Україні. Тому, законодавцям було конче необхідно в короткий час вирішити цю проблему з метою уникнення певних невідповідностей правового характеру, але цей процес був відкладений на невизначний термін.

Започаткував основи створення системи соціальних гарантій військовослужбовців збройних сил прийнятий 20 грудня 1991 р. Верховною Радою Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей" [71].

Загальні засади цього закону забороняли обмеження військовослужбовців у соціальних правах і свободах: свобода совісті, виборче право, право військовослужбовців на безкоштовне обслуговування медичними закладами Міністерства оборони України, права, щодо підвищення свого освітнього рівня, право військових на оскарження в суді дій відповідних посадових осіб, встановлювалися пільги щодо перевезень різними видами транспорту, у відпочинку, переміщенні багажу, а також забезпечення житловими приміщеннями за рахунок держави.

Закон встановлював право на отримання спеціальних компенсацій, у тому числі за моральну та матеріальну шкоду, соціальні гарантії прав членів сімей військовослужбовців матеріального характеру, обов'язкове державне особисте страхування військовослужбовців, а також надані повноваження підприємствам, установам та організаціям, місцевим радам народних депутатів, щодо надання сімей військовослужбовців гарантій та пільг соціального захисту.

Закон України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ" [67], прийнятим 9 квітня 1992 р., Верховною Радою України, започаткував створення системи правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців.

Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22 жовтня 1993 р. [73] став подальшим кроком у діяльності щодо забезпечення соціальних гарантій військових ветеранів ВСУ.

Правову базу становлення та розвитку Збройних Сил України, було сформовано наприкінці другої половини 90-х рр. минулого століття, в державі створено відповідну систему управління та забезпечення військ, здійснено в основному реорганізацію їх структури, необхідних для їх функціонування. а

також інших елементів.

Аналізуючи характер та зміст завдань, які мали бути розв'язані у сфері реформування системи функціонування збройних сил щодо необхідності було виділення трьох основних етапів:

– по-перше – формування нормативно-правової бази створення та діяльності збройних сил, виведення відповідних систем управління й забезпечення усіх елементів дієвого функціонування, реорганізація їх структури (1991 – 1996 рр.);

– по-друге – подальше становлення Збройних Сил України. Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. Указами президента України були затверджені в січні 1997 р. та в липні 2000 р. – (1997 – 2000 рр.);

– по-третє – продовження подальшого реформування та розвитку Збройних Сил України й пошуку способів застосування військ (сил), підвищення їх бойового потенціалу у вигляді покращення якісних параметрів з урахуванням реального економічного стану держави, уточнення завдань розвитку збройних сил, на період до 2015 р. (2001 – 2005 рр.) [76].

Збройні Сили України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про чисельність Збройних Сил України на 2000 – 2005 роки" у грудні 2000 р. [77], мали поступово скорочуватися за п'ять років з 310 тис. до 295 тис. військовослужбовців, що потягло за собою необхідність збільшення видатків на фінансування системи соціального захисту військовослужбовців.

Таке призвело до призупинення дії соціальних статей наведених вище нормативно-правових актів, які регулювали окремі види соціальних гарантій тому що не було забезпечено державним бюджетом, компенсацію втрати продовольчих пайків, призупинення безоплатного проїзду до місця проведення відпустки та ін.

Підписання Президентом України у 2002 р. відповідного указу зумовлено значним зниженням матеріального забезпечення військовослужбовців щодо впорядкування грошового забезпечення

військовослужбовців, завдяки чому добробут багатьох військових був суттєво покращений [17].

Верховною Радою України 28 листопада 2002 р. було прийнято відповідну постанову про хід реформування збройних сил, де зокрема зазначалися негативні соціальні наслідки реформування української армії у зв'язку з необхідністю вирішення проблем, що нагромадилися в армії.

Зрозуміло, що загальні негативні проблемні явища у військовій сфері накопичувалися десятиріччями ще за часів СРСР. В Україні питання стану соціальної сфери військової галузі стало активно висвітлюватися в наукових публікаціях та розробках після набуття незалежності. Найбільш гострі проблеми військовослужбовців Збройних Сил СРСР соціального характеру, були їх причинами та наслідками для новоствореної української армії.

Діючим військовослужбовцям Збройних Сил України на наш погляд необхідно надати комплекс відповідних соціальних гарантій, що окреслюються поняттям "соціальний захист", і виходячи з того, що цей термін визначає низку заходів, спрямованих на підтримку уразливих верств населення (діти пенсіонери, інваліди хворі тощо). Термін "соціальні компенсації військовослужбовців Збройних Сил України" доцільно законодавчо запровадити, а також визначити термін "пільги" в усіх нормативних актах щодо соціального забезпечення військовослужбовців.

Дублювання функцій, недостатня координація структурних елементів, недосконалість нормативно-правової бази, відсутність чіткості у змісті цих функцій, не сприяють підвищенню мобілізаційних можливостей взаємодіючих суб'єктів системи в Україні соціального захисту військовослужбовців. У зв'язку з цим державна політика і політика органів військового управління у сфері соціального захисту військовослужбовців вимагає структурно-організаційних і функціональних удосконалень.

В Україні потрібна розробка і реалізація державної стратегії подолання всіх негативних чинників, які суттєво впливають як на імідж так і на стан збройних сил в цілому.

Необхідно забезпечити інтеграцію як соціально-політичного інституту в систему державного управління. комплексний розвиток вітчизняної системи правового і соціального захисту військовослужбовців.

Необхідно доповнити, з цією метою, систему органів влади профільними структурами, що опікуються питаннями соціального і правового захисту ветеранів збройних сил і військовослужбовців на муніципальному, регіональному і державному рівнях, орієнтованих на надання економіко-правових, медико-реабілітаційних і соціально-психологічних послуг з активним залученням громадських організацій.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ І ЗА РУБЕЖЕМ

2.1 Організаційно-правові основи системи соціального захисту військовослужбовців в Україні в умовах гібридних загроз

Після вторгнення в Україну та анексії Кримського півострова Верховною радою був прийнятий Закон № 13 від 18.05.2024 Про військово-цивільні адміністрації де зокрема нормувалася діяльність військово-цивільних адміністрацій, що утворюються для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, як тимчасовий вимушений захід з елементами військової організації управління зокрема в районі проведення антитерористичної операції, що не має на меті зміни та/або скасування територіальних громад та місцеве самоврядування конституційно закріпленого права.

Тимчасові державні органи - це затверджені Кабінетом Міністрів України військово-цивільні адміністрації населених пунктів, що здійснюють на територіях відповідних територіальних громад повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, сільських, селищних, міських голів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад,

Утворених відповідно до законів України військово-цивільні адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, які у встановленому законодавством порядку відряджаються до них для виконання завдань в інтересах безпеки держави та її оборони із залишенням службі в правоохоронних органах, на військовій службі без виключення зі списків особового складу, а також працівників, які уклали з Об'єднаним оперативним штабом Збройних Сил України (у разі утворення для

виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ Антитерористичним або з центром при Службі безпеки України (у разі утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції).

У разі набуття обласною, районною державною адміністрацією статусу відповідної обласної, районної військово-цивільної адміністрації у таких адміністраціях утворених відповідно до законів України, посади державних службовців можуть замінюватися військовослужбовцями військових формувань, особами начальницького і рядового складу правоохоронних органів, які у встановленому законодавством порядку відряджаються до них для виконання завдань в інтересах забезпечення оборони держави та її безпеки із залишенням на службі у правоохоронних органах, військовій службі, без виключення із списків особового складу, а також за рішенням керівника обласної, районної військово-цивільної адміністрації на посади державних службовців у такій адміністрації можуть призначатися без конкурсного відбору інші особи, які мають досвід та спеціальні знання.

Фінансування діяльності районних і обласних військово-цивільних адміністрацій – за рахунок коштів Державного бюджету України та відповідних районних і обласних бюджетів, а військово-цивільних адміністрацій населених пунктів здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

Військові адміністрації (ВА) та військово-цивільні адміністрації (ВЦА) спільним мають те, що – це тимчасові державні органи, які указом Президента України формуються та діють на території України визначеній главою держави, як вимушений тимчасовий захід з елементами військової організації управління для нормалізації життєдіяльності населення та забезпечення безпеки в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації.

Правове регулювання в цих державних органах різне, зокрема ВА – Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-

VIII (Закон №389), тоді як ВЦА керуються Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 № 141-VIII (Закон №141).

Указом Президента України У 2015 році у Донецькій та Луганській областях України були утворені й діяли 19 військово-цивільних адміністрацій. Дві з них були обласними – Донецька та Луганська обласні ВЦА, решта 17, – сільські селищні та міські ВЦА. Тобто відповідно до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», діяли у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України. є тимчасові державні органи у областях, районах, містах, селищах та селах.

Основне завдання їх полягало в виконанні повноважень, органів місцевого самоврядування місцевих органів виконавчої влади у випадках, встановлених Законом №141, в районі проведення антитерористичної операції зокрема в районі відсічі збройної агресії РФ. Тобто у випадку утворення відповідної ВЦА – міські, селищні, сільські, районні, обласні ради припиняли свої повноваження.

Військові адміністрації – це тимчасові державні органи, які діють для забезпечення дії Конституції та законів України, на період воєнного стану, здійснення заходів правового режиму воєнного стану, забезпечення разом із військовим командуванням оборони, громадської безпеки, цивільного захисту, охорони прав, порядку і свобод і законних інтересів громадян. (ст. 4, ст.8 Закону №389).

Указом Президента України № 68/2022 від 24 лютого 2022 р. утворено 25 обласних військових адміністрацій на всій території України. набули статусу відповідних військових адміністрацій Обласні, Київська міська державні адміністрації, а голови цих державних адміністрацій – посади начальників військових адміністрацій.

Водночас, утворено й відповідні районні військові адміністрації (РВА), на базі існуючих районних державних адміністрацій а їхні голови стали начальниками РВА.

Президентом України приймається рішення за поданням військового командування або обласних державних адміністрацій про утворення військових адміністрацій. Існують такі види військових адміністрацій відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»:

1. Військові адміністрації населених пунктів (міські, селищні, сільські) ;
2. Районні військові адміністрації;
3. Обласні військові адміністрації.

В межах територій територіальних громад утворюються *Військові адміністрації населених пунктів*, у яких міські, селищні, сільські ради або їхні виконавчі органи та міські, селищні, сільські голови не здійснюють покладені на них законами України та Конституцією повноваження, передбачених Законом №389.

Начальник військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), який за пропозицією відповідної обласної державної адміністрації або Генерального штабу Збройних Сил України Президентом України призначається на посаду та звільняється з посади. Відповідний міський, сільський, селищний голова може бути призначений Начальником військової адміністрації населеного пункту.

Районні та обласні військові адміністрації утворюються на базі місцевих державних адміністрацій, коли органи місцевого самоврядування не здійснюють або не мають можливості здійснювати свої повноваження утворюються тоді військові адміністрації населених пунктів.

Припиняються повноваження відповідних районних, обласних ВЦА та ВЦА населених пунктів у день набрання чинності актом Президента України про утворення обласних, районних військових адміністрацій, військових адміністрацій населених пунктів на території України, де функціонували ВЦА.

Обласні та районні військові адміністрації, військові адміністрації населених пунктів свої повноваження здійснюють протягом дії воєнного стану та 30 днів після його скасування чи припинення.

У разі тимчасової окупації або оточення адміністративного центру

області або у разі прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України відповідного рішення (ст. 10 ч. 3 Закон №389) районні або обласні військової адміністрації на період дії воєнного стану та протягом 30 днів після його скасування чи припинення здійснюють:

1. Повноваження районної або обласної ради;
2. Начальнику відповідної військової адміністрації підпорядковується виконавчий апарат такої районної та обласної ради;
3. Свої повноваження не здійснюють відповідні обласні та районні ради;
4. Організації, установи та комунальні підприємства, які засновані на базі майна спільної власності територіальних громад області або району підпорядковуються відповідній військовій адміністрації;
5. Начальником відповідної обласної або районної військової адміністрації здійснюється управління об'єктами спільної власності територіальних громад області або району
6. Погоджуються з начальником обласної військової адміністрації - звільнення з посад та призначення осіб на посади, які здійснюються начальником районної військової адміністрації,;
7. Увільняти від виконання посадових обов'язків працівників виконавчого апарату такої районної та/або обласної ради може начальник районної, обласної військової адміністрації за погодженням з начальником відповідної обласної військової адміністрації (для таких працівників здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду або оголошується простій).

Про поновлення роботи органів місцевого самоврядування на території області до закінчення 30-денного строку, але не раніше дня скасування чи припинення воєнного стану, за поданням Президента України у разі усунення загроз для безпеки і правопорядку на території області Верховна Рада України може прийняти відповідне рішення.

Таким чином, і військово-цивільні адміністрації і військові адміністрації, на відповідній території є тимчасові державні органи, які призначаються

Президентом України.

Військові адміністрації керуються Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII і мають на меті забезпечення разом із військовим командуванням забезпечення дії Конституції та законів України, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, свобод і законних інтересів громадян, громадської безпеки і порядку, оборони, цивільного захисту, охорони прав на відповідній території України.

Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 № 141-VIII, керуються *військово-цивільні адміністрації* які мають на меті виконання повноважень органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, у випадках, встановлених Законом №141, в районі проведення антитерористичної операції, зокрема в районі відсічі збройної агресії РФ.

Варто звернути увагу на те, що у день відкриття першої сесії новообраної ради, а також згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» у випадку утворення відповідної військової, адміністрації повноваження обласних, районних, військово-цивільних адміністрацій населених пунктів припиняються.

2.2. Соціальний захист військовослужбовців за рубежом

Як найважливіша умова збереження демократичної плюралістичної системи у країнах Заходу є загальноприйняті правила щодо необхідності політичного контролю над армією. В західних демократіях крім того, є безліч подібних або навіть аналогічних політичних і громадських організацій інститутів, які сприяють реалізації загального принципу цивільного управління армією. У ФРН Бундестаг має Комітет із оборони та зовнішньої політики, що має у сфері захисту прав військовослужбовців контрольні повноваження.

При здійсненні контролю цивільних властей над армією і флотом

більшість країн НАТО керуються певними принципами, а саме [83]:

1. Відповідність чітким конституційним і правовим нормам, що визначають основні риси взаємин між збройними силами і державою відповідно до існуючої конституційної системи, що скорочує ризик юридичних претензій, які можуть стати у відносинах між окремими елементами політичної влади джерелом напруженості, а також між політичною і військовою елітами і підкреслює верховенство закону.

2. Участь парламенту в ухваленні законів з питань оборони та безпеки, формулюванні національної оборонної стратегії, що стосуються затвердженні бюджету, оборонної політики і контролі за витрачанням засобів, що виділяються на потреби оборони і безпеки, сприянні відвертості в ухваленні рішень.

3. Контроль за діяльністю збройних сил, забезпечення установ міністерства оборони, функцій управління які є цивільними відомствами. Керівниками міністерств (або департаментів) оборони у більшості країн Заходу є політики, пов'язані з армією лише опосередковано до їх призначення. Кваліфіковані цивільні фахівці (як правило, призначені) їм допомагають у роботі, які займаються стратегічним плануванням спільно з військовими, завданнями координації військової діяльності і іншими адміністративними і організаційними питаннями.

4. Армії визнають і дотримують положення цивільного контролю, включаючи принцип політичного нейтралітету збройних сил. Професіоналізм армій, які користуються пошаною і матеріальною підтримкою цивільних властей.

5. Керівництво міністерств оборони розподіляє свої обов'язки так, щоб професіоналізм офіцерського корпусу і відповідальність представників політичної влади, доповнюючи один одного, складали основу узгодженої роботи.

6. Ефективно регулювати суспільні конфлікти, не залучаючи до них збройні сили дозволяють розвиненість громадянських суспільств з багатими

досвідом і традиціями демократичних інститутів і цінностей.

Наявність розвиненого громадянського суспільства припускає необхідність ефективного вирішення завдань, що стоять перед суспільством і державою, керуються вказаними принципами. Усі ці загальні вимоги процедурного, інституційного і соціального порядку утворюють демократичну модель над збройними силами громадського контролю.

Динамічним процесом є розвиток відносин між цивільними і військовими секторами, але не завжди знаходять своє остаточне рішення, у рамках якого проблеми контролюються. Від вищезазначеної моделі очевидно, що повсякденна політична практика окремих країн може відрізнятися й дійсно відрізняється.

Таким чином реалізується в країнах НАТО цивільний контроль над армією. У країнах Заходу правові та політичні механізми істотно різняться залежно від особливостей взаємин між цивільними та військовими структурами і суттєво різняться між собою системою управління армією, характером політичної влади тощо.

За зовнішню та внутрішню політику у парламентських демократіях виконавча влада несе відповідальність перед парламентом. Члени бундестагу ФРН контролюють міністра оборони і членів федерального уряду, в тому числі.

Глава держави володіє широкими конституційними повноваженнями в питаннях визначення національної політики у сфері безпеки і оборони при президентській системі державного устрою. Франція і США є найбільш яскравими прикладами такої системи. Кожна з наведених моделей вирішує питання характеру підпорядкування збройних сил та здійснює контроль у складній ієрархії військово-політичних відносин країни у свій власний спосіб виробляє стратегічні напрями оборонної політики [95,101].

У змішаних системах, до яких належить Україна "силовий блок" міністерств та відомств контролюється президентом з утворенням за участю всіх гілок влади - координаційних рад. Рада національної безпеки та оборони

ці функції виконує в Україні (РНБО).

Крім конституційних механізмів, на відносини між військовими та цивільними впливають також історичні традиції країни, стан внутрішньо- і зовнішньополітичних чинників і також її соціально-економічні особливості.

Вбачаючи в цьому важливий прояв демократії, держави, що входять до ОБСЄ, зобов'язалися сприяти інтеграції в громадянське суспільство своїх збройних сил. За допомогою конституційних владних структур, що володіють демократичною легітимністю вони домовилися контролювати свої збройні сили. Створити контрольні механізми повинна кожна держава-учасник, які забезпечили б добросовісне виконання конституційних обов'язків своїми владними органами.

Торкається також низки питань, пов'язаних з військовою освітою проблема контролю над силовими структурами та армією з боку цивільних властей. Для України, яка розпочинає під час російської агресії новий період військової реформи це дуже важливо. У Заходу є дійсно цікавим досвід цьому плані. Аспекти військової освіти, що передбачають ознайомлення з головними принципами соціальної, правової держави військовослужбовців і відносинами між військовими і цивільними, тобто принципами демократичного контролю над збройними силами [100].

Домінуючим чинником у відносинах між цивільними та військовими є в демократичному суспільстві одна з головних цілей військової освіти, полягає в узгодженні професійної ефективності з демократичними цінностями в якому військові підпорядковані політичній владі. Має величезну важливість наявність у відносинах між цими двома силами системи заборон і противаг, і в програмах військової освіти це питання повинне знайти своє місце. Елементи загальної академічної освіти у багатьох західних демократіях включено у програми базової підготовки військових кадрів.

Потрібний аналіз поняття "військовослужбовці" для конкретизації та легітимізації поняття "громадське об'єднання військовослужбовців" яке є досить неоднозначним за визначенням та неоднорідним за структурою в

контексті сучасної соціальної структури суспільства. Військовослужбовець, відповідно до вітчизняного законодавства – це громадянин, що виконує обов'язки військовій службі, до них відносяться як військовослужбовці за призивом, так і за контрактом.

Існують різноманітні соціальні верстви, що мають різний соціальний стан всередині даної соціальної групи і відповідно різні інтереси. Ці інтереси визначаються – відомчою приналежністю силових структур по-перше; внутрішньою соціальною структурою військового колективу, що забезпечує різним категоріям військовослужбовців різний ступінь доступу до соціальних і матеріальних благ, реального рівня життя, соціальної захищеності – по-друге; рівнем розвиненості політичної культури, освіти; суспільної свідомості, досвідом, як житейським, так і службовим – по-третє.

В конкретизації поняття суспільних об'єднань військовослужбовців – усе це спричиняє певні труднощі. Крім того, як відомо, статус військовослужбовця характеризується ступенем правової зрілості суспільства, є віддзеркаленням і закріпленням його реального положення в суспільстві та державі. Уточнюючи правовий статус військовослужбовців у низці інших інститутів суспільства, ми тим самим одночасно визначаємо і позицію їх суспільних об'єднань. Даний аналіз проводиться на потрібному вимірі: спеціально-правовому, міжнародно-правовому та конституційно-правовому.

В контексті проблеми прав людини дане питання розглядається у міжнародному праві. В Загальній декларації прав людини, сучасне їх положення зафіксоване проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., а також у низці інших документів, прийнятих у подальшому. "Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій", свідчить ст. 20 декларації та "Кожна людина має право створювати професійні союзи і входити в професійні союзи для захисту своїх інтересів" доповнює ст. 23 [95].

Досвід функціонування в Німеччині Спілки військовослужбовців бундесверу у цьому контексті уявляється корисним, що представляє інтереси колишніх і діючих військовослужбовців, має великий вплив у суспільстві і

значну кількість членів. Його цілі захисті у інтересів військовослужбовців в першу чергу полягають, зокрема у сфері забезпечення житла, оплати праці, а також у допомозі й правовому консультуванні членам Спілки. Основною метою його організації вважає Голова Спілки військовослужбовців бундесверу "контроль над здійсненням влади у бундесвері" також і "надання впливу".

Значні досягнення Спілка військовослужбовців бундесверу має у своєму активі. До найбільш значних успіхів відноситься, регулювання часу служби, поліпшення порядку просування по службі, а також прийняття закону, згідно з чим гарантується військовослужбовцям можливість участі в рішенні питань службового характеру [95].

Військовослужбовці розглядаються в одному ряді з іншими зайнятими на офіційній службі – відповідно до цього закону, але – з урахуванням особливостей військової служби. крім інтересів своїх членів Спілка військовослужбовців бундесверу представляє і також свої власні інтереси.

Коли Спілка виступає проти скорочення чисельності бундесверу й за збереження військового обов'язку, причиною служить не тільки зберегти свій власний потенціал, але й прагнення забезпечити високу оборонну готовність Німеччини. Прямо визначає силу політичного впливу, а також економічну та фінансову міць – чисельність її членів.

В системі цивільного контролю роль Спілки військовослужбовців бундесверу таким чином, суперечлива. Спілка військовослужбовців бундесверу може переслідувати власні цілі й інтереси (це інтереси найважливіших її угруповань) граючи на напружених відносинах між парламентом і політичними партіями, політичним і військовим керівництвом.

У будь-якій країні система соціального захисту військовослужбовців допомагає військовому керівництву ефективніше вирішувати завдання, що стоять перед ним і є найважливішим чинником забезпечення високої бойової готовності військ.

Так, передбачається внесення через кожні чотири роки коректив законодавством США до цієї системи. Комісія з питань виплати компенсацій і

допомоги у збройних силах спеціально призначена Президентом США пропонує переглянуті на найближче час розміри грошових виплат військовослужбовців, а також умови і порядок отримання соціальної допомоги [96].

Тільки за умови створення механізму її здійснення можна успішно вирішувати проблеми соціального захисту. Виходячи з цієї обставини, що здійснення деяких конституційних прав громадян в армійських умовах фізично неможливо більшість розвинених країн пішли саме по шляху встановлення для своїх військовослужбовців на законодавчому рівні певних пільг і привілеїв. Такі закони було прийнято у Франції – в 1972 р. і ФРН в 1956 р. [101; 95].

Військово-політичне керівництво країни в умовах комплектування збройних сил США на добровільній основі, яке існує з 1973 р., докладало максимум зусиль для того, за рівнем оплати своєї праці щоб військовослужбовці мали змогу досить успішно конкурувати на ринку робочої сили з працівниками цивільного сектору. Узагалі стимулювання на *пряме та непряме* військовослужбовців можна умовно розділити у США.

Різного роду виплати Міністерства оборони особовому складу (грошове забезпечення, податкові пільги) *пряме* являє собою суто *фінансові* методи, *Економічні* методи будуються з видатків на ресурси, які використовуються в процесі повсякденної служби (*непряме стимулювання*), розміщення та забезпечення особового складу (індивідуальна освіта військовослужбовців та медичне обслуговування, навчання, створення оптимальних умов проживання на військових базах тощо).

Також до цього відноситься наявність певного переліку особистих немайнових прав, які не мають цивільні працівники. Збільшуються у зв'язку з інфляцією запобігаючи тим самим зниженню їх життєвого рівня основні оклади військовослужбовців,. Так, основні оклади військових були збільшені в середньому в три рази за період 1988 – 2018 рр. [89].

Аналіз законодавства та публікацій [90; 96] з проблем соціального

захисту США дозволяє виділити основні завдання, пов'язані з побудовою механізму соціального захисту військовослужбовців. Як вважають дослідники [31], до їх складу слід віднести:

- підбір і підготовку кадрів працівників, як для масової соціальної роботи безпосередньо з людьми так і для військової соціальної роботи в інституті управління соціальною діяльністю;
- створення широкої мережі недержавних організацій, що займаються військовою соціальною роботою (фондів, співтовариств союзів і т. ін.);
- урахуванням специфіки різних груп військовослужбовців подальший розвиток і визначення форм і видів соціальної допомоги і конкретної соціально-економічної ситуації в країні;
- постійне вдосконалення і розробку законодавства в області соціального захисту;
- в структурах представницької і виконавчої влади формування органів соціального захисту;
- створення механізму реалізації органами державного і військового управління пільг і привілеїв, прав і свобод, встановлених законом;
- забезпечення військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби і членів їх сімей відповідних матеріально-побутових умов;
- забезпечення достатніми ресурсами системи соціальної захищеності військовослужбовців.

Як показує досвід США, вирішення перерахованих завдань, є на державному рівні необхідною передумовою формування цільових програм диференційованих з урахуванням функцій соціального захисту, що виконують військовослужбовці, а також особливостей їх побуту і служби.

Наявністю і якістю законодавчої бази в першу чергу визначається ефективність соціального захисту. Механізм розробки та ухвалення законів і поправок до них з питань соціального захисту військовослужбовців США являє беззаперечний інтерес.

Конгресом, і адміністрацією США надається першорядне значення

питанням соціального захисту ветеранів збройних сил, військовослужбовців і членів їх сімей. Міністерством оборони США готуються пропозиції до чинних законодавчих актів, з відповідних проектів нових законів і поправок і в Головному рахунковому управлінні проходять попередню експертизу. Бюджетна служба Конгресу, зокрема її секція національної безпеки виносить по ним також експертну оцінку [91].

Міністерство оборони США щорічно до 1 липня згідно із законодавством, повинне представити Президентові доповідь про результати порівняння із ставками заробітної плати цивільних працівників (приватного і державного сектора) грошового забезпечення військовослужбовців і відповідні рекомендації, які включаються у бюджетне послання Президента на черговий фінансовий рік щодо перегляду основних видів грошового винагородження військових. Про систему матеріального забезпечення військовослужбовців, в якому формуються пропозиції і рекомендації щодо її вдосконалення раз на чотири роки Міністерство оборони готує спеціальну доповідь.

Періодичну "ревізію" системи виплат військовослужбовцям передбачає Законодавство США з тим, щоб скоординувати умови і порядок добровільного найму на військову службу та кон'юнктуру на ринку робочої сили з рівнем життя в країні.

Спеціальним рішенням Конгрес США з цією метою щорічно підвищує їм надбавки на харчування і житла, базові оклади. Переглядаються значно рідше – зазвичай раз на три-п'ять років розмір нагородних, спеціальних і різних компенсаційних виплат.

Близько 50 статей, що стосуються матеріального забезпечення військовослужбовців, передбачено в бюджеті Міністерства оборони США починаючи з витрат на грошове утримання і закінчуючи виплату допомоги батькам, подружжю і дітям загиблих (померлих) військовослужбовців і витратами на поховання [91].

Комітет з питань збройних сил і, зокрема Підкомітет з особового складу і персоналу, а також Комітет у справах ветеранів у Сенаті США займаються

питаннями *соціального забезпечення військовослужбовців*.

Комітет з збройних сил і, зокрема, (в його складі) Підкомітет у справах військовослужбовців і компенсаціям (виплатам) цими проблемами займаються у Палаті представників.

Важливу роль грає також Комітет у справах ветеранів, в який входить низка підкомітетів:

- з питань страхування, пенсій і компенсацій;
- з питань підготовки, і зайнятості освіти;
- захисту здоров'я і соціальних гарантій;
- з меморіальній службі і житлових питань;
- розслідувань і нагляду.

Конгрес США за їхнім поданням щорічно вносить близько 20 – 25 поправок, що регулює питання соціального забезпечення військовослужбовців до чинного законодавства.

Питаннями соціального захисту військовослужбовців, як колишніх так і діючих, у структурі органів виконавчої влади США, займається Міністерство оборони. В його складі створені управління пенсійного забезпечення, статистики і кадрів. Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення також вирішує окремі питання [98].

Міністерство у справах ветеранів займається питаннями пільг і привілеїв ветеранів збройних сил США. (Цими питаннями до 15 березня 1989 р. займалося управління у справах ветеранів. Про значущість, яка приділяється в США питанням соціального забезпечення колишніх військовослужбовців) свідчить підвищення його статусу до рівня Міністерства.

Поза рамками відповідних спеціалізованих служб Міністерства оборони, Міністерство у справах ветеранів займається проблемами соціального захисту ветеранів збройних сил і військовослужбовців. Це Міністерство опікується призначенням допомоги і пенсій, встановленням пільг, захистом прав учасників бойових дій, ветеранів, колишніх військовослужбовців та тих, що знаходяться на дійсній військовій службі.

Для ветеранів збройних сил США до основних пільг, передбачених американським законодавством, відносяться: реалізація виплата з інвалідності, надання допомоги в отриманні освіти, надання позик на будівництво житла, програми професійної реабілітації, страхування життя, надання допомоги в працевлаштуванні, психотерапевтична допомога ветеранам війни, виплата допомоги по безробіттю, здійсненні на пільгових умовах медичного обслуговування, організація поховань і деякі інші послуги. Конгресом США затверджуються вищезгадані види матеріального забезпечення [96].

Проблемами соціального захисту військовослужбовців і ветеранів збройних сил США активно займаються численні асоціації і фонди, громадські організації разом з державними структурами, зокрема:

1. Національна асоціація вдів військовослужбовців
2. Асоціація офіцерів у відставці.
3. "Паралізовані ветерани Америки".
4. Організація "Ветерани зарубіжних війн Сполучених Штатів".
5. Організація "Американські ветерани-інваліди".
6. Асоціація сліпих ветеранів.
7. Організація "Американці – колишні військовополонені".
8. Асоціація "Дружини Золотих Зірок Америки", що об'єднує вдів військовослужбовців (ветеранів), померлих від ран (професійних захворювань), отриманих в період проходження військової служби або загиблих при виконанні військового обов'язку.

Зокрема "Американська асоціація військовослужбовців рядового і сержантського складу" та інші різні асоціації, створені у збройних силах надають значну допомогу військовому відомству в соціальному захисті військовослужбовців, а також в орієнтації молоді.

Захист інтересів офіцерів, сержантів, солдатів і членів їх сімей – головне завдання цих асоціацій. Активісти асоціацій, крім того беруть участь в заходах, пов'язаних з роботою серед цивільної молоді, набором добровольців на військову службу і серед тих, хто недавно підписав контракти.

Асоціації і фонди США та інших країн мають ще одну загальну рису – вони представляють і захищають професійні та соціальні інтереси військовослужбовців, резервістів, членів їх сімей перед вищими військовими керівниками, урядами, парламентами.

Здійснення американського механізму соціального захисту військовослужбовців є характерною особливістю його через спеціально розроблені програми. Підхід до вирішення проблеми працевлаштування військовослужбовців і членів їх сімей характерний у цьому плані.

В США у кінці 80-х рр. XX ст. створили спеціальну службу з питань працевлаштування осіб, що залишили ряди збройних сил. Пентагон, міністерства видів збройних сил США, численні військові організації (асоціації армії, ВВС, ВМС, рядових запасу, сержантів, офіцерів, уоррент-офіцерів), по забезпеченню роботою осіб що надають допомогу тим, які пішли з військової служби.

Особи, що мають урядові нагороди, учасники бойових дій, або ті, що отримали за час служби інвалідність відповідно до законодавства США, користуються пріоритетом при прийомі на роботу в урядові організації.

Кожен охочий знайти роботу може отримати інформацію про те, в яких галузях економіки його доцільно використовувати і де потрібні фахівці даного профілю. Співробітники цієї служби завдяки чому запровадили спеціальну програму "об'єднання" військових і цивільних спеціальностей.

Кожен з тих, хто достроково звільняється з військової служби згідно зі спеціальним рішенням Конгресу США повинен вказати у письмовій формі, в якій мірі він і члени його сім'ї задоволені передбаченими заходами урядової допомоги.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ СУСПІЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

3.1. Аналіз системи соціального захисту військовослужбовців із застосуванням структурно-функціонального підходу

Внаслідок особливої специфіки призначення, соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України є складною самоорганізованою системою, що має домінанту лінійного (командного) управління та складає взаємопов'язані й взаємодіючі частини чи компоненти. Ці компоненти можуть бути визначені як підсистеми вихідної, більшого рівня системи й тому мають власну структуру. У свою чергу відокремлені таким чином підсистеми можуть бути поділеними на підсистеми другого й наступного рівнів, що взаємозв'язані між собою.

Нормальне функціонування й розвиток складних систем забезпечують процес регулювання багаторівневої ієрархії, забезпечення зв'язку між її різними рівнями будь-якої системи та виступає як процес управління (керування, регулювання) системою як різноманітні за формами й жорсткістю способів зв'язку.

Пов'язана нерозривно з біологічними аналогами суть соціальних наук функціонального підходу. Даний підхід упродовж довгого часу, практично із стародавніх часів, був присутній в усіх соціальних концепціях у тому або іншому вигляді.

У Аристотеля, Платона, Гоббса, Руссо, Спінози з більшою або меншою силою такі ідеї з'являються. Хоча в їх працях і відсутнє визначення поняття "функції", проте вони розглядали суспільство знаходячи подібності органів, функції яких забезпечували єдиного цілого життєздатність з позиції функціонування живого організму.

Три головні постулати визначає Р. Мертон:

- постулат функціональної необхідності;
- постулат універсального функціоналізму (корисність усіх соціальних явищ – *функціональність*);
- постулат функціональної єдності суспільства (функціонування всіх його частин – *узгодженість*).

Даючи свої гнучкі формулювання не ототожнює сам Мертон, з корисним функціональне і необхідним.

За Мертоном основна теорема "функціонального аналізу", свідчить: як одна й та ж функція може виконуватися різними явищами, так і одне явище може мати різні функції. При цьому її адаптації до навколишнього середовища функціональний результат сприяє виживанню системи. Тобто, Мертон як наслідок соціальної події для соціальних систем визначає функцію, яка сприяє роботі й підтримці цієї системи.

За його визначенням, те, що не сприяє виживанню та адаптації, є дисфункція", а "функції" – це ті наслідки спостережувані, які сприяють пристосуванню або адаптації даної системи [84].

Структурно-функціональний підхід став реалізацією даного положення. З введення парних категорій "функція" і "структура" починається теоретична конструкція даного підходу. представники структурного функціоналізму Поклавши в основу аналізу даних категорій діяльнісний підхід, вважають: "функція – це те, що забезпечується структурними елементами" [9], "вона може розглядатися як необхідна для виживання системи діяльність" [13].

До підсумовування їх в поняттях функціональної (структурної) необхідності веде перерахування вимог, виконання яких потрібне для виживання системи, серед яких називають зазвичай організацію міжособистісного спілкування між її членами (учасниками), забезпечення контролю та управління конфліктами і напругою в системі, пристосування системи до навколишнього середовища.

Термін "функція" (functio) означає "здійснення", "виконання", у перекладі з латинської мови. разом із тим в енциклопедичних виданнях виявляється

тенденція до більш ширшого тлумачення цього терміна. Необхідно підкреслити що, узагальнюючи існуючі в науці визначення, функція є те, що виконується в рамках функціональних імперативів структурними елементами, реалізація яких забезпечує рівновагу або нормальний стан системи. Такими імперативами є: інтеграція всіх компонентів системи; адаптація системи по відношенню до зовнішнього середовища; регулювання прихованої напруги системи; функція досягнення мети.

Межу функціональності визначає, обмежений даними функціональними імперативами, чотиривимірний простір. якщо його результат і діяльність, на який вона спрямована лежать у межах цього простору структурний елемент (процес) функціональний. Тобто, ми спираємося на розуміння їх суті як основних напрямів і очікуваних наслідків їх діяльності характеризуючи функції структурного елемента, що сприяють досягненню цілей системи, її збереження в рамках цілісності і адаптації до навколишнього середовища.

Ми розглядаємо соціально-захисну функцію структур соціального захисту як політику держави щодо забезпечення соціальної безпеки суспільства і як процес управління різними державними й недержавними структурами для задоволення необхідних духовних і матеріальних потреб населення відповідно до економічного добробуту суспільства на принципах соціальної справедливості.

Стосовно суспільних об'єднань військовослужбовців соціально-захисну функцію недержавних структур соціального захисту можна визначити як суспільно-корисну діяльність, спрямовану в рамках суспільної цілісності на підтримку відтворення життєдіяльності і розвиток системи соціального захисту, що забезпечує дотримання економічних, соціальних та політичних та інших прав військовослужбовців і членів їх сімей.

Природа їх утворення є істотною відмінністю функції соціального захисту державних структур від недержавних. Суспільні об'єднання перш за все, на відміну від державних структур соціального захисту, реалізують свою функцію на основі залученням додаткових ресурсів, різноманітні форм

власності, добровільності і самоуправління.

Тобто, методи прямого управління тут неприйнятні якщо говорити про керованість суспільних об'єднань з боку держави, то можуть бути задіяні тільки стимули що сприятимуть соціально-значущому результату (надання в користування різної власності, створення сприятливих зовнішніх умов, ресурсів тощо); їхня функція направлена на задоволення інтересів і потреб конкретних верств населення і категорій громадян володіє тобто адресністю, спираючись на їх систему переконань, цінностей тощо.

Аналіз його побудови може дати більш поглиблене уявлення про механізм реалізації соціально-захисної функції в рамках системи соціального захисту суспільними і державними суспільними інститутами.

Реалізація соціально-захисної функції відбувається на різних рівнях соціальної взаємодії й в різних сферах життєдіяльності, що показує аналіз функціонування державно-суспільних структур соціального захисту військовослужбовців.

Питання про її класифікацію ставить різноманіття проявів функції соціального захисту. Здійснюючи класифікацію будь-якого явища за сферами життєдіяльності, зазвичай виділяють політичну, соціальну, економічну та духовну сфери; функцію соціального захисту, на думку авторів [10; 12], можна представити як функцію соціально-психологічного захисту, функцію соціально-економічного захисту та функцію соціально-правового захисту оскільки соціальна складова присутня в усіх перерахованих сферах.

Функція соціально-економічного захисту покликана сприяти: стимулюванню різних видів суспільно-корисної діяльності; задоволенню духовних і матеріальних потреб військовослужбовців й гарантувати в соціальній структурі суспільства підтримку соціально-економічного стану військовослужбовців.

Має найтісніший зв'язок з такою категорією як культура *Функція соціально-психологічного захисту*. З одного боку, вона визначається рівнем моральності в суспільстві, його ціннісними орієнтаціями, усвідомленням

важливості й необхідності військової праці, з іншого – домінуючою соціальною ідеологією суспільних відносин.

В ліквідації самої загрози порушення конституційних прав, законодавчо встановлених пільг, свобод і гідності військовослужбовців полягає *Функція соціально-правового захисту*; безумовне і невідкладне їх відновлення і відшкодування збитку і створення гарантій надійної їх охорони.

Вона спрямована на захист етнічно-етичних, традиційно-ментальних параметрів, ціннісно-культурних, підтримку високого соціального статусу захисника держави, властивих військовослужбовцям тощо. У соціальному просторі сукупність усіх можливих форм і способів взаємодії військовослужбовців умовно поділяє за рівнями соціальної взаємодії функції суспільних інститутів. До основних рівнів соціальної взаємодії їх об'єднань та військовослужбовця можна віднести: *макро-, мезо- та мікрорівень*.

В системі соціальної взаємодії "військовослужбовець – суспільство" реалізується *функція соціального захисту макрорівня*. На цьому рівні громадські об'єднання взаємодіючи з суспільством, і його під структурними елементами, прагнуть до інтересів військовослужбовців.

Захист військовослужбовців як цілісної системи забезпечує *функція соціального захисту мезорівня* усередині військової організації.

За допомогою заходів, що проводяться громадськими організаціями на первинному рівні реалізується *функція соціального захисту мікрорівня*, безпосередньо в системі взаємодії "найближче оточення".

3.2. Розробка моделі реалізації політики соціального захисту військовими структурами й органами влади

Систему соціального захисту військовослужбовець можна представити:

- 1) суспільно-державні структури, як засіб реалізації функції (суб'єкт функції);
- 2) результат функціонування;
- 3) умови функціонування (соціально-економічні, соціальні, морально-етичні, правові чинники) ;

4) мотиваційні характеристики особи: мета, потреби, очікування, інтереси, мотив (джерело функції) .

Представлена у вигляді схеми модель реалізації політики соціального захисту військовослужбовців за участю державно-суспільних структур (рис. 3.1).

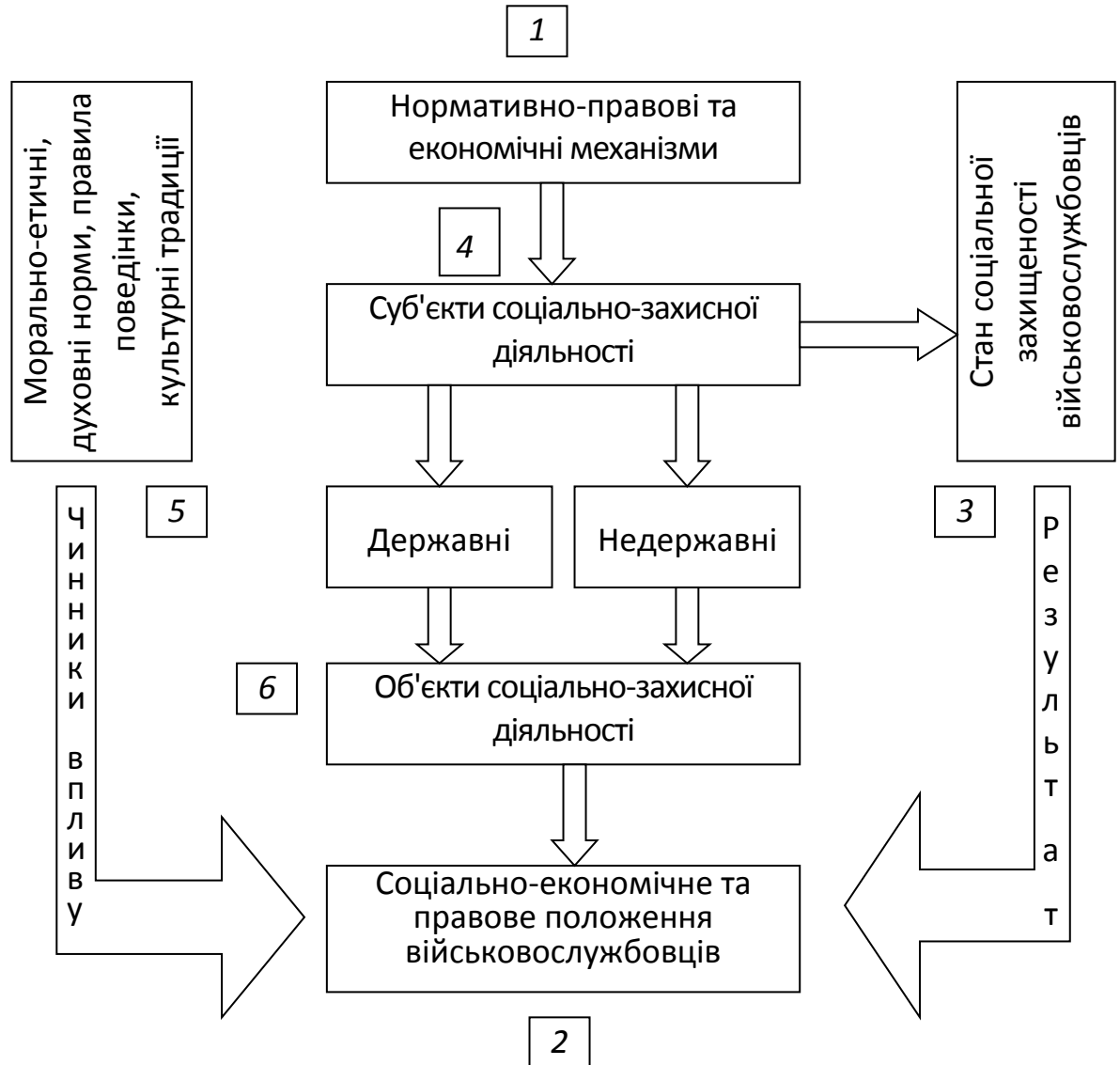

Рис. 3.1. Модель реалізації політики соціального захисту військовослужбовців

Перший блок (1) є системою нормативно-правових та економічних механізмів регулювання – соціально-економічного та правового положення військовослужбовців у системі суспільних зв'язків і соціальних позицій з одного боку, і діяльності суспільних об'єднань військовослужбовців у системі соціального захисту – з іншого. Він включає соціальні інститути суспільства в

тій його частини, яка враховує економічні особливості, нормативно-правові її розвитку і потреби військовослужбовців, опікується питаннями управління соціальним захистом військовослужбовців.

Другий блок (2) – правове й соціально-економічне положення військовослужбовців кожен соціальний суб'єкт у складній системі відносин і зв'язків посідає певне місце, яке визначається його обов'язками та правами, підкріплюється його рівнем та обумовлене якістю соціальної захищеності й соціально-економічним положенням у суспільстві.

Третій блок (3) – стан соціальної захищеності військовослужбовців, що включає нормативні показники якості та рівня життя сімей військовослужбовців, державні стандарти, сформовані в рамках даних соціокультурних і економічних відносин і є результатами діяльності суб'єктів соціального захисту військовослужбовців.

Четвертий блок (4) – суб'єкти соціально-захисної діяльності військовослужбовців. Їх активність – це проміжна ланка між соціальними (блок 2) і економіко-правовим (блок 1), з одного боку, і елементами моделі станом соціальної захищеності військовослужбовців (блок 3) – з іншого.

П'ятий блок (5) – духовний аспект, культура суспільства: норми, цінності, що визначають духовні потреби військовослужбовців і членів їх сімей, їх інтереси та життєві орієнтації. істотна частина зовнішнього середовища це – культурні чинники, в якому функціонують суспільні об'єднання військовослужбовців. Вони складають ту частину середовища, яке "відповідає" звільнення від цінностей за засвоєння позитивного досвіду і норм поведінки, що не виправдали себе.

Шостий блок (6) – об'єкти соціально-захисної діяльності, ветерани військової служби, військовослужбовці, члени їх родин, учасники бойових дій та інші об'єкти захисту, що отримують суспільно-захисну послугу від держави.

Модель що відображає залежність ефективності діяльності суб'єктів від механізму планомірного управління соціальним захистом є багатовимірною системою соціальних зв'язків. Відповідно до оголошених пріоритетів у

соціальної політиці, суспільні об'єднання військовослужбовців, сприяють підвищенню рівня соціальної захищеності виявляючи ініціативу, різних категорій військовослужбовців. Підтримка органами державного та військового управління суспільних ініціатив підвищує ефективність діяльності суспільних об'єднань військовослужбовців та власну результативність.

Модель відображає залежність цільової спрямованості соціального захисту військовослужбовців у соціально-економічному вимірі від їх соціально-економічного положення. Залежно від ситуації відповідні способи поведінки обумовлюють суб'єктивне сприйняття військовослужбовцями свого реального положення в суспільстві. Суспільні об'єднання, реагуючи на поведінку військовослужбовців, у свою чергу у напрямі задоволення потреб використовуючи внутрішні ресурси, активізують свою діяльність військовослужбовців, поліпшення їх рівня життя та якості, сприяють тим самим підвищенню або зниженню соціальної напруженості в армійському середовищі й підтримці положення військовослужбовців у суспільстві.

Стохастичний механізми розвитку системи соціального захисту військовослужбовців і зв'язує воедино планомірний синергетичний вимір. залежність механізмів управління соціальним захистом від активності суспільних об'єднань військовослужбовців і державних структур.

Виступаючи в ролі представницьких організацій або організацій "тиску на владу" суспільні об'єднання військовослужбовців, транслиують інтереси, цінності військовослужбовців потреби в органи влади, тим самим добиваючись підвищення у суспільстві соціально-економічного і правового статусу військовослужбовців.

Залежність економічних, нормативно-правових механізмів управління соціальним захистом, відображає нормативно-правовий вимір цільової спрямованості діяльності об'єднань військовослужбовців від культури, що домінує в суспільстві, стану соціальної захищеності військовослужбовців і членів їх сімей.

На рівень соціальної захищеності військовослужбовців і членів їх сімей,

впливають культура, що формує певні соціальні якості військовослужбовців, які через діяльність їх об'єднань а на систему управління – через неї може варіюватися. Реакція органів влади на цей стан від її обмеження до стимулювання діяльності суспільних об'єднань військовослужбовців.

Сучасна наука вивчає усі процеси, пов'язані з функціонуванням складних систем, за допомогою теорії синергетичної взаємодії.

найчастіше під системою в загальному випадку яка володіє певною цілісністю У науковій літературі розуміють сукупність між ними зв'язків і елементів,. Кожна система складається з певних об'єктів – елементів внутрішня структура яких не розглядається, які реалізують у системі певний закон функціонування й мають певні властивості. Системи, до складу яких як елементи входять люди або їх спільноти називають соціальними.

Синергетичне управління є резонансним і здійснюється за законами самоорганізації (організаційними принципами) або за інформаційними кодами світо-впорядкування. Синергетичне управління не може здійснюватися ні за оперативною інформацією як системне складною системою соціального захисту військовослужбовців, ні за програмою як лінійне.

Дуже часто синергетичне й системне управління об'єднують в єдиний системно-синергетичний підхід. Але таку інтеграцію для даного типу управління важливо щоб система потрапила в точку біфуркації (точка 3) й очікується етап вибору нової якості можна вважати коректною лише для вирішення обмеженого кола управлінських завдань.

Одночасно є виникненням нової форми руху й обумовлюється тим, що стара форма руху себе вичерпала й виникнення нової системи або нового виду визначеної форми руху.

Будь-яка подальша організаційна перебудова елементів системи веде не до зміцнення й удосконалення цієї системи в рамках певної форми, а до її перетворення. Тоді, коли між елементарними носіями нової форми руху утвориться взаємозв'язок система вважається існуючою. Проте, коли нова система знаходиться на межі переходу з можливості в реальність на початку

зв'язок має хиткий характер. Отже, процес утворення системи може бути довготривалим, що у свою чергу залежить від зовнішніх умов (рис. 3.2).

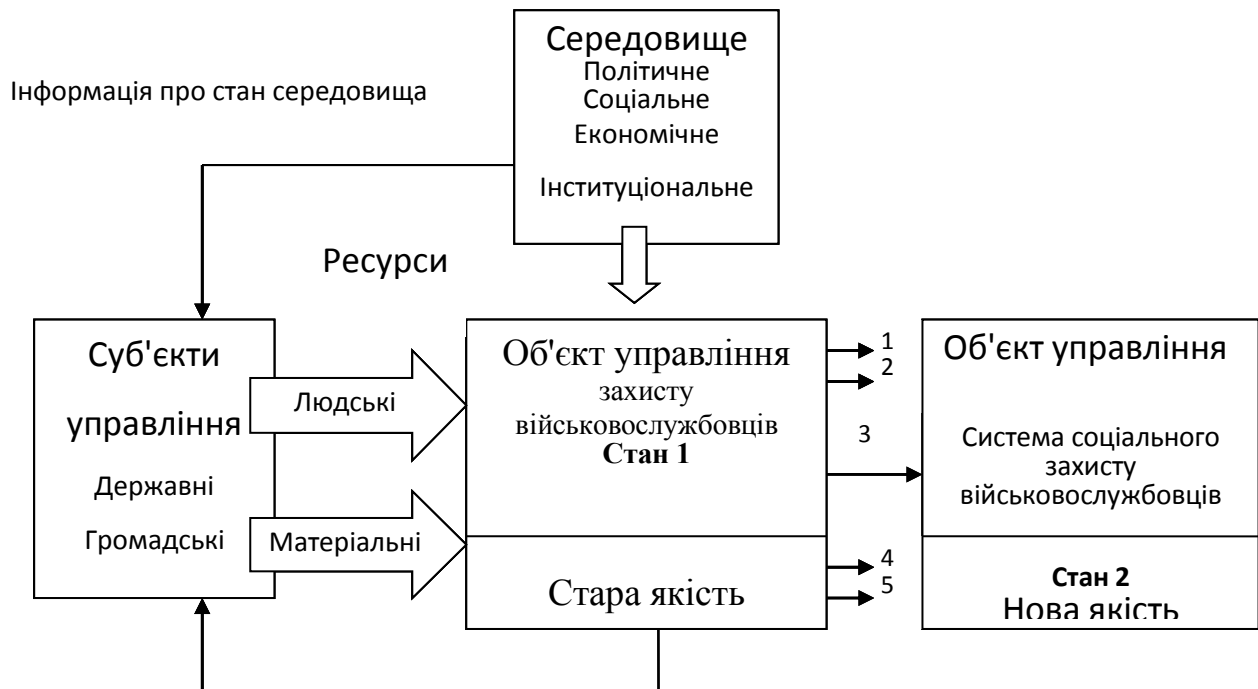

Рис. 3.2. Схема синергетичного управління системою соціального захисту військовослужбовців

Для ефективної перебудови системи соціального захисту військовослужбовців таким чином, механізм, що перетворює рух (функціонування) системи за одним алгоритмом (стан 1) необхідно розробити на функціонування за іншим (стан 2).

Як відомо з теорії самоорганізації складних систем [30], існує низка обов'язкових умов, які повинні виконуватися, що висуваються до системи, яка підлягає конструктивній саморегуляції.

При аналізі системи соціального захисту військовослужбовців зважаючи на вищевикладене, на наш погляд, ці умови можна представити наступним чином:

1. Обмін з оточуючим середовищем речовиною, енергією та інформацією (відкритість системи).

Ця умова буде виконуватися, якщо військово-політичні структури влади бути відкритими для здійснення відповідного цивільного контролю,

забезпечувати соціальну сферу необхідними матеріальними та людськими ресурсами, дозволяє скоріше адаптувати військово-соціальні стандарти, за рахунок запозичення "зовнішнього порядку" всередину системи. Інтеграція України до структур міжнародної безпеки будуть достатньою мірою інформувати громадськість про державну політику у сфері соціального захисту військовослужбовців усіх категорій.

2. Достатня складність системи (наявність елементів, внутрішніх механізмів, підсистем, що можуть діяти незалежно тощо). Система соціального захисту, як і переважна більшість соціальних систем апіорі відповідає цій умові.

3. Наявність флуктуацій, що можуть зі стану рівноваги вивести систему (нестабільність системи).

З причин традиційної "командної" природи армії у військовій сфері виконання цієї умови вельми проблематично. Проте активність структур громадянського суспільства, суспільних рухів у бік прозорості, демократизації, суспільного контролю та гуманізації, суттєво впливають на зміну військово-цивільних відносин що усередині військової галузі виникають. Звідси виникає нагальна потреба у створенні механізмів впливу самодіяльних, недержавних структур у процесі підготовки та прийнятті управлінських рішень.

4. Коригувати управлінські рішення з метою отримання найкращого результату дозволяє наявність позитивних зворотних зв'язків.

За рахунок таких організаційно-правових норм, як свобода доступу до інформації, віросповідання, свобода слова, участі в роботі управлінських структур на усіх рівнях виконавчої, законодавчої та судової влади представників громадських організацій – ця умова реалізується в суспільстві.

Проведення постійного моніторингу соціально-економічних процесів у військовій галузі, дослідження стану сімей військовослужбовців тощо – з боку держави є інструментами здійснення цих заходів.

5. Мінімальна ентропія – стан, що характеризується віддаленістю від повного "безладу" в системі системи (найменший рівень дезорганізації).

При досягненні максимальної ентропії самоорганізація системи неможлива, що супроводжується або переходом системи до іншого організаційного порядку з домінуючою деструктивною домінантою (в соціальних системах – від анархії до диктатури) або повною руйнацією.

Для утримання системи соціального захисту військовослужбовців держава повинна тримати під постійним контролем результати моніторингу, вивчати громадську думку від настання некерованого стану, сприяти створенню та включенню до складу громадських рад, комітетів при органах виконавчої та законодавчої влади представників спілок, асоціацій, фондів та інших громадських структур.

Найкращих результатів свого економічного та соціокультурного розвитку, як свідчить досвід розвинених країн досягли саме ті держави, де для оптимального поєднання організаційних та самоорганізаційних принципів перетворення соціальних систем, інститути суспільства створювали необхідні умови.

Необхідно систематизувати окремі складові системи соціального захисту військовослужбовців відповідно до їх функціональних характеристик для проведення подальшого аналізу.

На основі аналізу діючого законодавства було визначено такі складові системи соціального захисту військовослужбовців, які умовно поділяються на два окремих блока – матеріально-побутовий та гуманітарно-правовий.

Місце і роль кожного з них у побудові загального механізму функціонування системи соціального захисту військовослужбовців в Україні дозволяють з визначенням конкретних напрямів діяльності державних структур і громадських організацій ґрунтовно опрацювати вирішення спільних завдань з метою досягнення колективних цілей суспільства.

Для розробки механізму взаємодії структурних елементів системи соціального захисту військовослужбовців необхідно здійснити ретельний аналіз функцій соціального захисту (рис. 3.3).

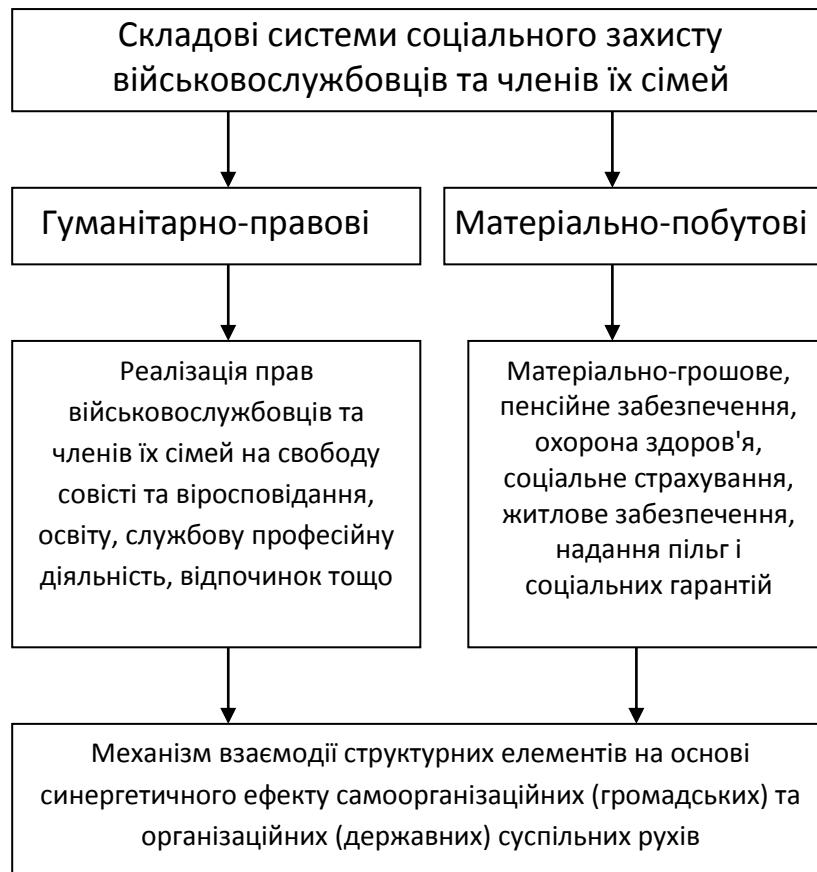

Рис. 3.3. Складові системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

3.3. Запровадження комплексного механізму соціального захисту військовослужбовців на основі принципу паритетної взаємодії

Багатовимірний перелік функцій залежно від встановлених базових цінностей виявляє аналіз наукових праць, проведений у першому та другому розділах, що створюють мотивацію своїх обов'язків до виконання військовослужбовцями, а саме:

- економічна (створення ресурсної бази для утримання системи в цілому);
- стимулююча (виконання службових обов'язків);
- соціальна (створює умови для підтримки національної безпеки держави) ;

– утворююча (забезпечення необхідного набору матеріальних благ і послуг цільовій групі).

Для побудови комплексного механізму соціального захисту військовослужбовців на наш погляд більш придатний такий перелік функцій, з позицій виконання головних завдань з боку держави та суспільства:

1. Соціально-організаційна функція – забезпечує взаємодію й формування організацій і соціальних інститутів, що обслуговують задоволення духовних і матеріальних потреб населення.

2. Соціально-інтегративна функція – регулює процеси формування цілісної соціальної структури суспільства через механізми споживання виробленого продукту, обміну, розподілу.

3. Соціально-регулятивна функція – регламентує процеси забезпечення мінімальних потреб соціальних суб'єктів, нормативно обумовленого, а також їхніх взаємин у ході спільної діяльності й спілкування;

4. Соціально-адаптивна функція – стимулює формування й розвиток творчого потенціалу індивідів і груп (виховання, освіта, сімейні відносини, звичаї, охорона здоров'я, традиції), соціальних якостей.

5. Соціально-захисна функція – реалізує завдання що визначені законодавчими актами забезпечує права й гарантії, створення соціальної безпеки, здійснює соціальне обслуговування населення та надання допомоги й підтримки непрацездатним верствам і групам.

Одним із варіантів визначення "механізм" у загальному розумінні Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке формулювання – це система чого-небудь; послідовність дій окремих елементів, засобів "внутрішня побудова, ...[9]. можна представити механізм соціального захисту військовослужбовців спираючись на це, як алгоритм спільної дії окремих підсистем соціального захисту відповідно до їх місця та завдань, що у загальній схемі структурно-функціональної побудови системи забезпечують досягнення поставленої мети.

Даний механізм повинен складатися з *п'яти підсистем*, які реалізують

п'ять вищезазначених функцій, що забезпечують, гарантованих державою досягнення цілей соціального захисту. Їх координацію в першому наближенні можна представити у вигляді схеми (рис. 3.4).

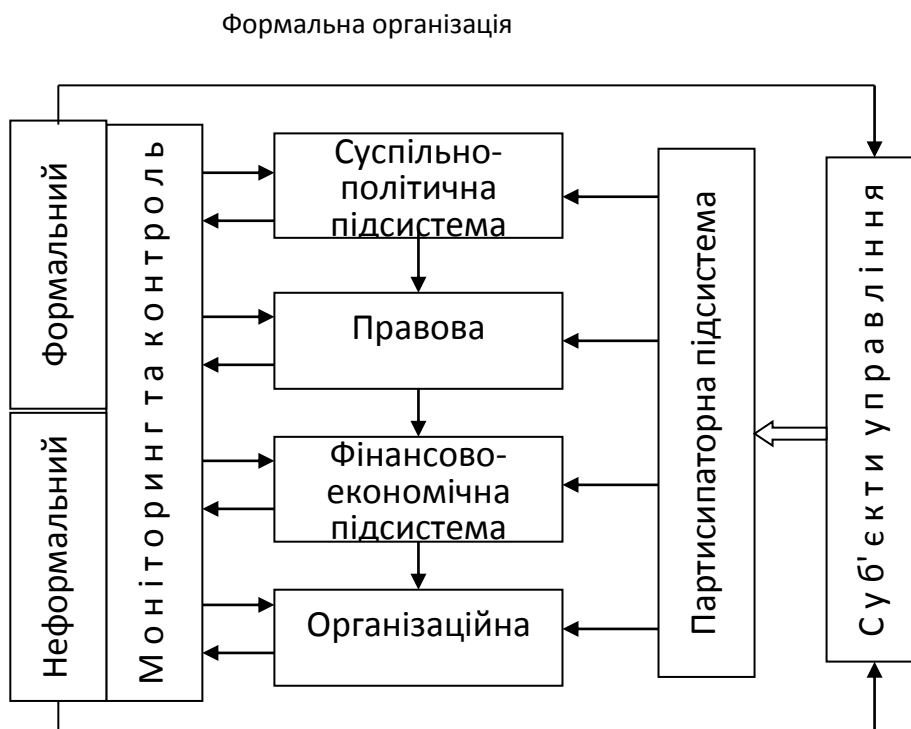

Рис. 3.4. Загальна структура системи соціального захисту військовослужбовців

Кожний з п'яти вказаних компонентів у даній структурі є у сучасних умовах функціональною підсистемою загального механізму соціального захисту військовослужбовців. Перелік суспільно-управлінських та державних рішень - підтримка, обмеження, заборона, регулювання, контроль, управління, реалізація рішень та ін.

Необхідно крім важелів та інструментів зазначеного механізму застосовувати додаткові, в першу чергу нефінансові, що включають: громадську ініціативу, соціальне партнерство соціальний діалог, у сфері цивільно-військових відносин - інформацію, консультації, демократичний цивільний контроль, громадські слухання.

Військовослужбовці у західних країнах, як свідчить аналіз досвіду

організації соціального захисту, активне застосування на практиці вказаних інструментів дозволяє толерантно вирішувати увесь спектр проблем військово-політичному керівництву, що безумовно виникають зокрема під час участі армій цих країн у військових миротворчих операціях, у т.ч. досить гострих.

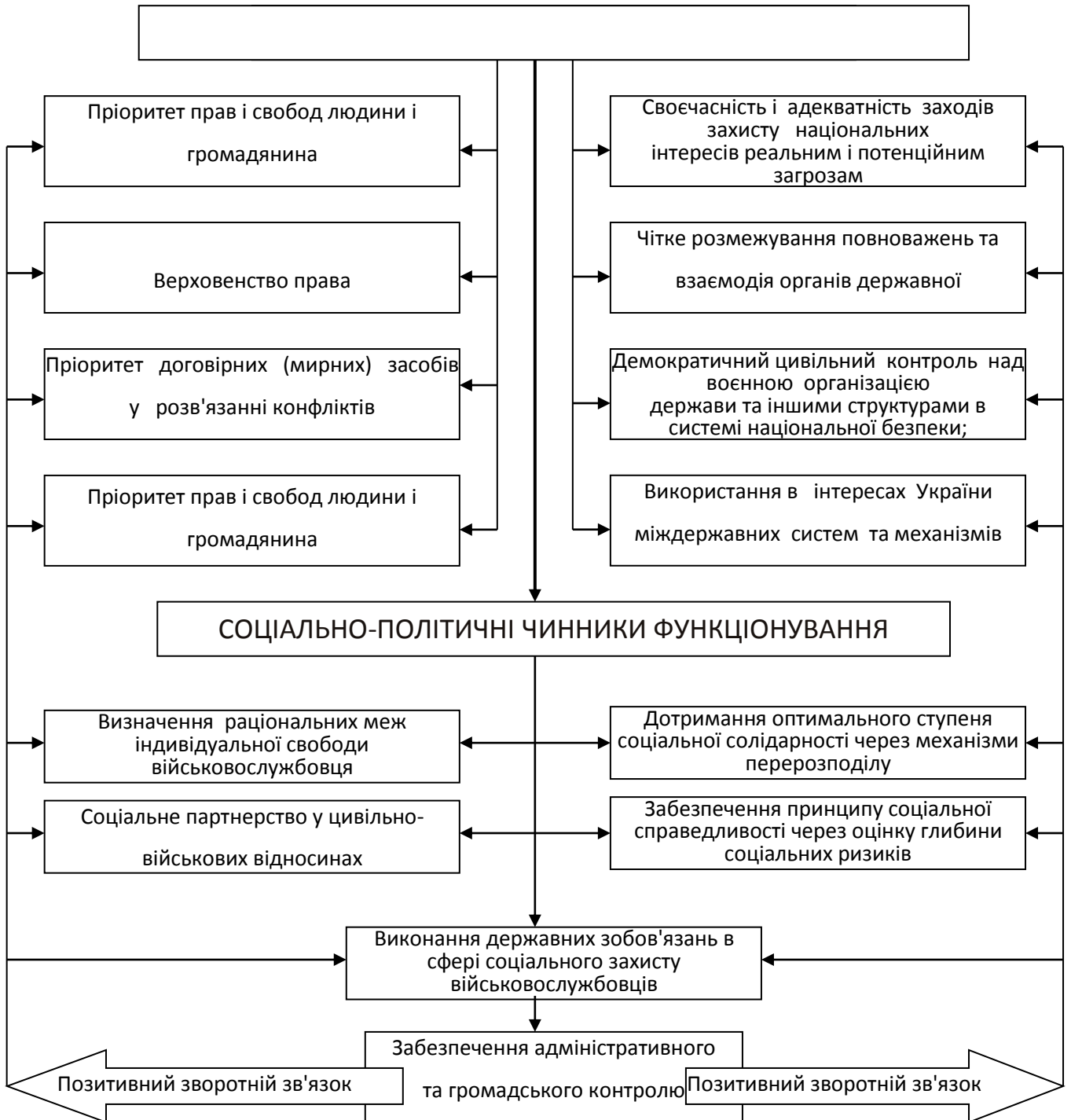

Рис. 3.5. Суспільно-політична підсистема механізму соціального захисту

1. *Правова підсистема.*

Ця підсистема, регламентує процеси нормативного забезпечення соціальних потреб об'єктів соціального захисту військовослужбовців виконує *соціально-регулятивну* функцію та регулює їх взаємини в ході спільної діяльності.

Процес їхньої взаємодії в системі військових правовідносин регулюється за схемою, наведеною на рис. 3.6. Комплекс нормативно-правового забезпечення всіх гілок влади щодо соціального захисту військовослужбовців що неї належить і складається із умовно декількох блоків згрупованих відповідно до завдань, що вирішуються, а саме: соціально-побутовий та гуманітарно-правовий. Кожний з цих блоків включає в себе укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, закони України, накази Міністерства оборони України, постанови прокуратури та рішення судів всіх рівнів.

Одним з головних соціальних інститутів суспільства є збройні сили. В Україні створено систему законодавства з питань військової служби з метою зміцнення законності, гарантування прав і свобод військовослужбовців, їх нормальної життєдіяльності, що є невід'ємною частиною системи національної безпеки держави.

Основний Закон – Конституція України має найвищу юридичну силу в нашій країні і є державно-правовою основою законодавства військової сфери. Воїни збройних сил несуть усі обов'язки громадян України, що передбачені Конституцією і користуються всією повнотою прав, які повинні реально забезпечуватися, а не тільки проголошуватися.

Серед них – права на матеріальне забезпечення, свободу совісті, освіту, охорону здоров'я, недоторканність особи, житла ін. У правах і свободах, визначених законодавством України ніхто не повинен обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей. як і всі громадяни України, Військовослужбовці мають виконувати конституційні обов'язки: поважати правила громадського життя, дотримуватися законів держави, сумлінно служити.

Військовослужбовці повинні дотримуватися лише загальнодержавної ідеології та законів України і тому армія і флот перебувають поза політикою і тому організація військовослужбовцями страйків та участь в їх проведенні не допускаються.

Оскаржити в суді незаконні дії командирів, військових посадових осіб і органів управління воїни державних військових формувань України інших збройних сил, мають право в порядку, передбаченому статутами збройних сил.

Докорінно змінився підхід до такого права, як свобода совісті з утворенням Збройних Сил України. Відкрито висловлювати й вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання можуть військовослужбовці, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні обряди. Створення Всеукраїнської громадської організації "об'єднання християн-військовослужбовців України" та інші може служити прикладом цьому.

Право на недоторканність особи гарантується військовослужбовцям. Лише на підставі судового рішення чи за наказом командира, або із санкції прокурора, або в разі дисциплінарного арешту в порядку, передбаченому Дисциплінарним статутом Збройних Сил України може бути проведений арешт військовослужбовця.

для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою використовувати військовослужбовців забороняється. основні конституційні права та обов'язки громадян. У збройних силах дістають конкретизацію і свій розвиток у нормах військового законодавства.

Права і свободи військовослужбовців є головним елементом конституційно-правового статусу. Гарантовані державою можливості, для задоволення своїх духовних та матеріальних інтересів та потреб. Права і свободи військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України

В Україні склалася система нормативно-правових актів різної юридичної сили, які регулюють питання конституційних прав і свобод військових, конституційно-правового статусу та гарантії їх реалізації.

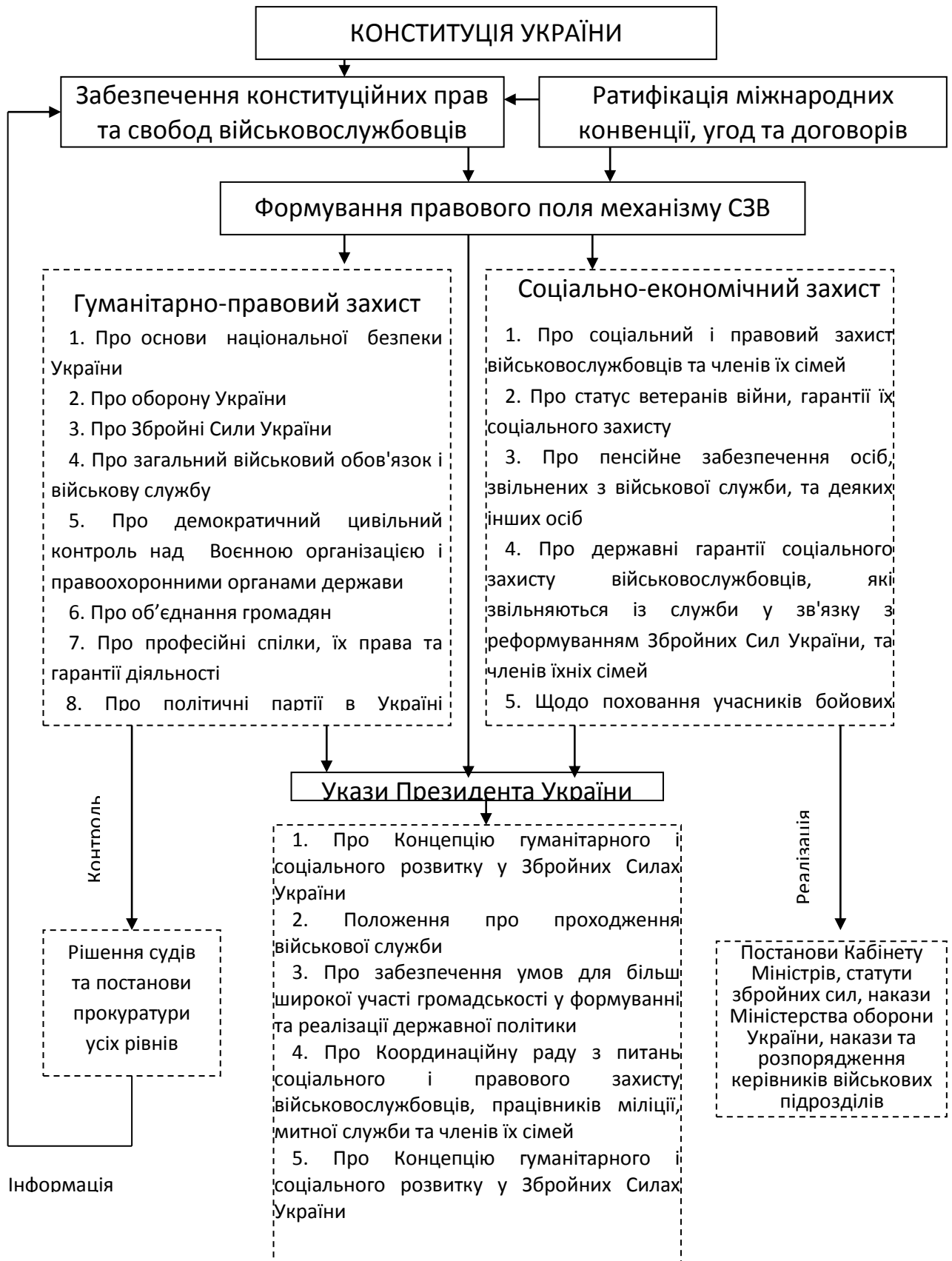

Рис. 3.6. Правова підсистема механізму соціального захисту

За юридичною силою ці нормативно-правові акти поділяються:

1) конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони);

- 2) законодавче регулювання (закони України);
- 3) регулювання підзаконними нормативно-правовими актами;
- 4) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди) .

Великою кількістю нормативно-правових актів, що мають різну юридичну силу, непослідовністю. Характеризується існуюча підсистема відсутністю єдиної термінології, їх дублюванням правових норм у правових актах як однакової, так і різної юридичної сили [6].

Може бути суттєво вдосконалена представлена на рис. 3.6 підсистема за рахунок прийняття законодавчо-правових актів різного рівня, зокрема таких:

- Закон "Про соціально-правовий статус військовослужбовців в Україні";
- Закон "Про роботу в Збройних Силах України професійних спілок ";
- Закон "Про участь громадських об'єднань осіб, звільнених з військової служби та військовослужбовців, у прийнятті рішень щодо їх соціально-правового захисту";
- Закон "Про формування фондів соціальної підтримки військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби до залучення коштів місцевих органів влади, недержавних та міжнародних організацій".

Професійні спілки військовослужбовців створено у багатьох арміях світу що суттєво підіймає соціально-правовий статус військовослужбовців та членів їх родин але не заважає виконанню бойових завдань, як було вже підкреслено. Тому доцільно прийняти відповідний закон та підзаконні акти, щодо створення профспілки діючих військовослужбовців з метою захисту їх конституційних прав та свобод, разом з діяльністю профспілки цивільних працівників Міністерства оборони України.

3. Фінансово-економічна підсистема.

Соціально-захисну функцію реалізує *Фінансово-економічна підсистема*— забезпечує систему людськими та матеріальними ресурсами, реалізує ті гарантії й права, що визначаються правовою підсистемою, здійснює соціальне обслуговування та соціальну допомогу згідно з існуючою системою пільг та

гарантій, забезпечує надання допомоги й підтримки групам і окремим військовослужбовцям, сім'ям.

Формування ефективної системи соціального захисту військовослужбовців направлені на забезпечення гідних умов оплати праці, як показує досвід, можливо тільки якщо її основні форми представлені єдиною системою прав, гарантій пільг і компенсацій, що реалізуються у фінансово-економічній і інших сферах життя суспільства.

Фінансово-економічні органи позбавлені права використання тимчасово вільних засобів на інші цілі проте виконання збройними силами функції оборони країни нерідко вимагають оперативного задоволення різних потреб військ, у деяких випадках першочергових в цілях забезпечення надзвичайних заходів, маневру наявними фінансовими ресурсами.

Суттєво зростає роль у цих умовах соціально-економічного планування, що забезпечує стійке функціонування системи соціального захисту військовослужбовців; такі *принципи* лежать в основі якого [5]:

– принцип *цілісності* – із спільно даних напрямів витрат на матеріальне і фінансове забезпечення – рівність одиниці суми відносних витрат на функціонування і розвиток кожного;

– принцип *нормативності*, який припускає забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей відповідність нормативів соціальним стандартам суспільства. При цьому вказані нормативи повинні забезпечувати оптимальний режим розподілу фінансових ресурсів і служити основою на всіх рівнях фінансово-економічного планування;

– принцип визначення бюджетних асигнувань може бути названий *біологічним*, достатнього рівня, оскільки всім живим системам властива єдність універсальної тріади: структури системи, її функціонування в динамічних умовах з повсякденним функціонуванням її безперервного розвитку, що враховує чинник розвитку і його нерозривний зв'язок;

– принцип *збалансованості*. Цей принцип може бути також названий принципом забезпечення військовослужбовців з позиції досягнення

максимального кінцевого результату рівномірності окремих ланок системи соціального захисту.

Очевидно, що лише на основі методу послідовних наближень практична реалізація названих принципів оптимізації фінансування можлива системи соціального захисту. У сенсі встановлення оптимальних порогових (нормативних) рівнів, при цьому на вищих рівнях вирішення розподільних завдань має пріоритет по відношенню до нижчих.

Можуть бути представлені основні якісні показники, що характеризують систему соціального захисту військовослужбовців таким переліком:

1. Укомплектованість особовим складом збройних сил і прогнозовані витрати в абсолютному і відносному виразі по періодах – на його утримання.

2. Порівняно з військовослужбовцями інших країн, забезпеченість основними видами грошового і матеріального утримання особового складу, зокрема включаючи житлове.

3. З урахуванням перспективних потреб збройних сил збереження підготовлених офіцерських кадрів за категоріями і посадами.

Змістовно мають збігатися з методичними підходами, вживаними для обґрунтування системи норм і нормативів що забезпечують стійке функціонування збройних сил методичні підходи до визначення порогових рівнів ресурсів. З кількісним визначенням поняття ресурсної забезпеченості це положення, зокрема, узгоджується як відносини виділеного ресурсу фактично до його нормативного значення.

Військово-фінансовому механізму належать важливе значення і роль у системі соціального захисту військовослужбовців, складова частина фінансового і військово-господарчого механізмів під яким розуміється, сукупність форм і методів організації країни і реалізації військово-фінансових відносин і органів управління ними [8].

Конкретні заходи організації та реалізації фінансових відносин, методи їх кількісного визначення в економіці збройних сил в процесі забезпечення військово-фінансовими ресурсами потреб військовослужбовців і їх сімей,

системою фінансово-економічного забезпечення оборони країни оскільки з його допомогою приводяться у відповідність з рівнем розвитку армії.

Разом із тим фінансово-економічний механізм управління є складнішою системою соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, що виходить за рамки чистих фінансових і економічних відносин. Її структура, включає також велику сукупність органів управління (військового, місцевого, державного) і програм (нормативних актів) відповідно до вимог фінансово-економічного забезпечення по управлінню фінансовими відносинами соціального захисту військовослужбовців, зокрема оборони країни в цілому.

Значення і роль фінансово-економічного механізму у соціально-правовому відношенні виявляється у використанні його для реалізації у збройних силах соціальної політики держави, забезпечення особового складу і членів їх сімей соціально-правової захищеності інтересів. цей механізм виступає при цьому найважливішою складовою інституційно-фінансового регулювання, що є фактично її матеріальною основою системи соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей.

Повинне сприяти формуванню найбільш ефективних форм, методів і засобів соціального захисту військовослужбовців інституційне та фінансове регулювання системи соціального захисту військовослужбовців, яка є сукупністю конкретних форм прояву правових і фінансово-економічних відносин; методів, форм і принципів організації цих відносин і органів управління ними, функціонують з метою дозволу, що виникають у процесі задоволення потреб військовослужбовців суперечностей [19]. Свідчить про актуальність і безперечну практичну значущість його аналіз функціонування системи соціального захисту військовослужбовців, її основних напрямів вдосконалення, фінансово-економічного механізму на сучасному етапі.

На з'ясування значення, структури, змісту і шляхів її поступового реформування сконцентрована увага серед основних проблем теорії регулювання фінансової системи соціального захисту військовослужбовців.

Необхідно досліджувати внутрішні та зовнішні чинники, що

обумовлюють функціонування та основні напрями при з'ясуванні необхідності вдосконалення його фінансового регулювання системи соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей. До завдань стосується оновлення її правової, інституційної і функціональної складових покращення фінансового регулювання системи соціального захисту військовослужбовців і членів їх родин.

Запропонована структура фінансово-економічної підсистеми механізму соціального захисту військовослужбовців для реалізації соціально-захисної функції вирішує усі зазначені завдання, наведена на рис. 3.7. На додаток до традиційних інструментів запропоновані виділені сірим кольором такі елементи, як громадський моніторинг стану сімей військовослужбовців, громадська експертиза нормативних актів та ін.

Разом з фінансуванням із Державного бюджету, у підсистемі, запроваджено забезпечення участі недержавних організацій, структурам громадянського суспільства, що дозволяє нові напрями і цим активно на всіх рівнях впливати на політику соціального забезпечення військовослужбовців.

Насамперед серед інструментів реалізації функцій підсистеми такі:

а) фінансові:

- ресурси територіальних громад;
- Державний бюджет;
- кошти громадських, благодійних організацій;
- кошти закордонних грантів та фондів;

б) не фінансові:

- моніторинг стану сім'ї;
- соціальний діалог;
- міжгалузеві консультації.

Організаційна підсистема включає структурні складові всіх гілок влади, військового і державного управління та місцевого самоврядування, де кожний із структурних елементів виконує свої власні функції, що створені з метою організації діяльності у сфері соціально-правового захисту

військовослужбовців. Відповідно до статутних завдань вони повинні забезпечувати управління соціально-захисною діяльністю по відношенню до конкретної категорії військовослужбовців та членів їх сімей на відповідному рівні своїх повноважень.

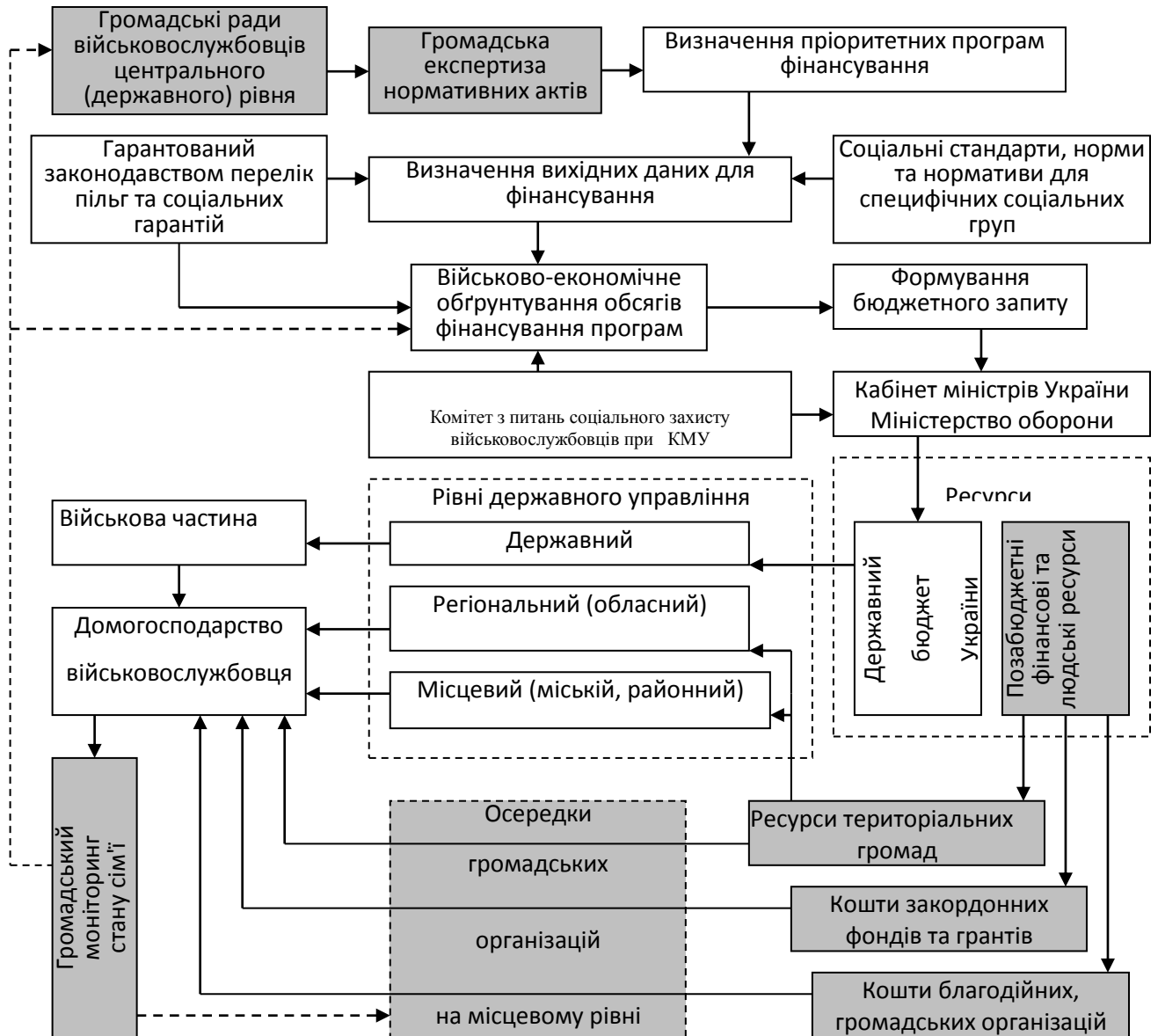

Рис. 3.7. Фінансово-економічна підсистема механізму соціального захисту військовослужбовців

Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Призначає відповідно до Конституції на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони держави.

Є гарантом Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Забезпечує узгоджене функціонування і взаємодію органів державної влади у всіх сферах життєдіяльності держави. Вносить законопроекти по проблемах проходження військової служби і військового будівництва, соціально-правового захисту військовослужбовців і з інших актуальних проблем оборони країни. У сфері соціального захисту громадян, зокрема військовослужбовців забезпечує контроль за виконанням законів України.

Верховна Рада України. Здійснює контроль за виконанням Державного бюджету на утримання збройних сил, в якому визначаються витрати коштів на виплату військовослужбовцям компенсацій, грошового утримання і іншої допомоги.

Контролює діяльність – збройних сил, виконавчих органів влади, у т.ч. Розглядає і затверджує нормативно-правові акти, закони, пов'язані з реалізацією соціальної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців.

Рахункова палата. Представляє в комісії та комітети Верховної Ради України результати перевірок законності й своєчасного руху коштів позабюджетних фондів і Державного бюджету. Щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей систематично перевіряє бюджетні видатки. до Генеральної прокуратури доводить відповідну інформацію у разі необхідності.

Генеральний прокурор, військові прокурори. Вносять відповідні протести, постанови, представлення на рішення керівників військових підрозділів, посадових осіб, органів влади різних рівнів. Здійснюють нагляд за виконанням законодавства України про статус військовослужбовців, їх соціальних і правових гарантій.

Військові суди. Забезпечують судово-правовий захист від порушень з боку органів військового управління і їх посадових осіб прав військовослужбовців.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Здійснює за

додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина парламентський контроль. забезпечення гарантій соціального захисту прав і свобод військовослужбовців – основна мета діяльності, їх дотримання посадовими особами та державними органами.

Кабінет Міністрів України:

- здійснює необхідні заходи щодо забезпечення національної безпеки і оборони держави;
- організовує оснащення військовою технікою і озброєнням, забезпечує матеріальними засобами, послугами і ресурсами Збройні Сили України, інші військові формування держави;
- забезпечує виконання програм підготовки громадян за військовими спеціальностями, а також державних цільових програм і планів розвитку озброєння;
- забезпечує соціальні гарантії для військовослужбовців й осіб, що до них прирівнюються, відповідно до законів України;
- здійснює заходи з охорони Державного кордону;
- координує діяльність місцевих і центральних органів влади;
- формує статті Державного бюджету для реалізації конкретних програм у сфері соціального захисту, в т.ч. військовослужбовців.

На Міністерство оборони України, згідно з Концепцією гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України [3], покладається:

- впровадження гуманітарної та соціальної політики держави у збройних силах, стратегії гуманітарного і соціального розвитку щодо розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів;
- організація і контроль за виконанням органами військового управління державних програм (планів) з питань гуманітарного і соціального розвитку Збройних Сил України;
- моніторинг ефективності у збройних силах гуманітарної політики, щодо розвитку гуманітарної сфери – розроблення рекомендацій органам військового управління;

- здійснення заходів щодо розвитку духовності і культури військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України;
- здійснення заходів щодо задоволення прав військовослужбовців на відправлення релігійних культів, свободу віросповідання і світогляду;
- забезпечення розвитку військової освіти і науки гуманітарної складової;
- розроблення та вдосконалення соціального розвитку, соціальний моніторинг збройних сил;

Пенсійний фонд України (ПФУ). Здійснює фінансування пенсій та інших виплат працівникам правоохоронних органів фінансування пенсій та іншої матеріальної допомоги військовослужбовцям. Кошти ПФУ зокрема направлені і працівникам правоохоронних органів, членам їхніх сімей.

Міністерство охорони здоров'я (МОЗ). Основними завданнями МОЗ України є: забезпечення реалізації державної політики у сферах епідемічного та санітарного благополуччя населення, надання медичної допомоги, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів і виробів медичного призначення; охорони здоров'я, розроблення, координація та виконання державних програм розвитку охорони здоров'я, розроблення заходів щодо профілактики та зниження захворюваності, інвалідності та смертності населення; організація надання медичної допомоги в невідкладних та екстремальних ситуаціях; організація надання державними та комунальними закладами охорони здоров'я безоплатної медичної допомоги населенню; профілактики захворювань, розвитку медичної та мікробіологічної промисловості; здійснення в межах своєї компетенції заходів, пов'язаних з подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження сформульовано наступні висновки, що мають теоретичне і прикладне значення в умовах гібридних загроз з метою інтеграції України до ЄС та вступу до НАТО.

1. Недостатня координація структурних елементів, дублювання функцій, відсутність чіткості у змісті цих функцій, недосконалість нормативно-правової бази не сприяють підвищенню мобілізаційних можливостей взаємодіючих суб'єктів системи соціального захисту військовослужбовців в Україні.

2. Вимагає структурно-організаційних і функціональних удосконалень державна політика і політика органів військового управління у сфері соціального захисту військовослужбовців.

3. Потрібна розробка і реалізація державної стратегії подолання всіх негативних чинників, які суттєво впливають як на стан збройних сил, так і на їхній імідж.

4. Необхідно забезпечити комплексний розвиток вітчизняної системи соціального і правового захисту військовослужбовців, як соціально-політичного інституту інтеграцію її в систему державного управління.

5. На державному, муніципальному і регіональному рівнях доповнити профільними структурами систему органів влади, з активним залученням громадських організацій що опікуються питаннями соціального і правового захисту ветеранів збройних сил і військовослужбовців, орієнтованих на надання медико-реабілітаційних, соціально-психологічних, економічних, правових, послуг.

6. Необхідне створення комплексної правової бази захисту інтересів військовослужбовців з урахуванням соціально-економічних чинників, що склалися.

7. Під час вступу на військову службу доповнити чинне законодавство положеннями про дотримання прав громадян та її проходження,

вдосконалювати форми альтернативної служби, встановити чіткі взаємні зобов'язання військовослужбовця і держави.

8. Доповнити законодавчу базу актами, які не знайшли відображення в чинному законодавстві, що регулюють питання соціального і правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей.

9. Звести в єдиний нормативно-правовий акт – Кодекс правового і соціального захисту військовослужбовців всі норми щодо правового і соціального захисту військовослужбовців.

10. Враховуючи існуючі реалії й міжнародні стандарти, зробити пріоритетним забезпечення військовослужбовцям якості життя на рівні, як у арміях західних країн.

11. Для першочергового соціального і правового захисту і розробки адресних форм і способів їх підтримки удосконалювати практику виділення певних категорій військовослужбовців.

12. Запроваджувати та удосконалювати існуючу систему, нові види соціальних виплат військовослужбовцям і, перш за все, пенсій.

13. Неухильно виконувати існуючі регіональні і державні та запроваджувати місцеві (муніципальні) програми забезпечення ветеранів збройних сил і військовослужбовців житлом.

14. Упровадити систему заходів з розширення позабюджетних форм інвестування у будівництво і придбання житла військовослужбовцями.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

- 1) Алещенко В. І. Імідж війська імідж держави / Військо України. 2007. № 5. С. 7.
- 2) Алещенко В. І. Відновити престиж військової служби. Сьогодні це не гасло, а керівництво до дії / Військо України. 2005. № 5, 6. С. 35.
- 3) Алещенко В. І. Соціальна політика в Збройних Силах України : проблеми та шляхи їх розв'язання / Наука і оборона. 2005. № 2. С. 3844.
- 4) Андрюшин О. Сто тисяч доларів військовому пенсіонеру, або про систему соціального захисту у Армії США / Народна армія. 2005. № 1. С. 4.
- 5) Антоненко О. Особливості правового статусу та системи соціальних гарантій і пільг для військовослужбовців та членів їхніх сімей / Народна армія. 2005. 10 квітня. № 78. С. 2 .
- 6) Барановський В. Соціальна політика держави в Збройних Силах України, її основні напрямки та механізм реалізації / Народна армія. 2003. 9 вересня. № 111. С. 2.
- 7) Бережанський В. Гармонізація відносин між військовими і суспільством / Національна безпека і оборона. 2000. № 11. С. 59.
- 8) Бережний А. М. Військові аспекти національного законодавства та міжнародного права : конспект лекцій. К. : НАОУ, 2000. 123 с.
- 9) Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 172 с.
- 10) Говоруха В. В. Державне управління цивільно-військовими відносинами в Україні: теоретичні засади та механізми : дис. ... к. держ. упр. : 25.00.01 теорія та історія державного управління / Віктор Володимирович Говоруха. К., 2001. 233 с.
- 11) Горлинський В. В. Система соціально-моральної регуляції у Збройних Силах України: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... к. філос. н. : 09.00.03 / В. В. Горлинський ; АПН України , Ін-т вищої освіти. К., 2003. 18 с.

- 12) Гошовська В. А. Актуальні питання гуманітарної та соціальної політики в Збройних Силах України / Наука і оборона. 2004. № 2 С. 13.
- 13) Губський Б. В. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія / К. : ДП “Укрархбудінформ”, 2001. 122 с.
- 14) Данільян О. Г. Національна безпека України : структура та напрямки реалізації : навч. посіб. / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. Х. : Фоліо, 2002. 285 с.
- 15) Дацюк І. П. Досвід запровадження системи соціального страхування військовослужбовців за кордоном / Функціонування механізмів державною управління : зб. наук. пр. Донецьк : Вид-во ДонДУУ, 2008. Вип. 112. Т. XI. 280 с. (Серія “Державне управління”).
- 16) Діланян А. Україна та її військо: шляхом якісних змін: (про характерні риси й особливості будівництва Збройних Сил у 1991–2000 рр.) / Народна армія. 2001. 27 квітня. № 74. С. 5.
- 17) Заскока О. В. Перехід Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом / К. : Варта, 2002. 41 с.
- 18) Звіт про роботу Інституту соціальної та політичної психології АПН України за 2008 рік Режим доступу : <http://ispp.org.ua/files/1235641746.pdf>.
- 19) Зельницька Н. Д. Статус військовослужбовця ЗС України : проблеми, шляхи вирішення / Гуманіт. вісн. Збройних Сил України. 2005. № 1. С. 98.
- 20) Іваненко В. Пільги ветеранам військової служби / Юрид. Вісн. України. 2002. № 10. С. 11.
- 21) Ільчук Л. І. Соціальна безпека безпека людини, суспільства і держави / Л. І. Ільчук, Ю. Б. Порхнявий, О. О. Волощук // Соціальна безпека: пошук нової парадигми : зб. наук. ст. К., 2003. С. 91-93.
- 22) Карпенко М. І. Організація та зміст правової роботи у Збройних Силах України / Наука і оборона. 2001. № 2. С. 4.
- 23) Качан І. І. До питання про соціальний захист військовослужбовців /

Право військової сфери. 2005. № 6. С. 16.

24) Качан І. І. Соціальний захист ветеранів війни / Право військової сфери. 2005. № 7 С. 34.

25) Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки / К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. 510 с.

26) Козлов К. І. Державна політика соціальної безпеки : взаємодія органів влади і громадських організацій : автореф. дис. ... к. держ. упр. : спец. : 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” / Х., 2008. 20 с.

27) Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. К. : Преса України, 1997. 80 с.

28) Копан О. В. Загально-філософська категорія “справедливість” у теоретико-управлінському аспекті безпеки / Науковий вісник НАВСУ. 2002. № 1. С. 32.

29) Корольов С. С. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991-2005 рр.) : історичний аспект : дис. ... к. і. н. / Станіслав Сергійович Корольов. К., 2006. 196 с.

30) Кравцова В. Право на призначення військової пенсії / Юрид. вісн. України. 2003. № 37. С. 121.

31) Кривошеєва М. З НАТО дружити по людські жити : євроатлант. вибір. Забезпечення житлом військовослужбовців зарубіжних країн / Народна армія. 2005. 19 листоп. № 200. С. 4.

32) Кузнецов Ю. Євроатлантичні стандарти : воєнно-соціальний аспект. Грошове забезпечення / Військо України. 2005. № 12. С. 2728.

33) Кузнецов Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Франції та Великобританії / Військо України. 2005 № 9 С. 71.

34) Лазарєв В. В. Проблеми соціальної адаптації звільнених в запас та відставку військовослужбовців і їхніх родин на сучасному етапі реформування Збройних Сил України / Стратегічна панорама. 2005. № 1. С. 13.

35) Ліпкан В.А. Національна безпека України: н.пос./ Кондор,2008. 55 с.

- 36) Лішавський В. Контрактна служба : проблеми, перспективи / Військо України. 2003. № 56. С. 18.
- 37) Литвин С. Спілка офіцерів України як інституція громадянського суспільства у нових соціально-політичних умовах / Воєнна історія. 2005. № 12. С. 19.
- 38) Марчук Є. К. Парадокси сучасного українського війська / Народна армія. 2004. 19 вересня. (№ 135) С. 3.
- 39) Марчук Є. К. Реформування армії йтиме із забезпеченням соціальних гарантій / Військо України. 2004. № 12. С. 4-11.
- 40) Мартинюк В. М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... к. філос. н. : 09.00.03 / Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І. Кожедуба. Х., 2006. 19 с.
- 41) Михайлов Ю. Г. Право на пільги військовослужбовцям підтверджено / Голос України. 2004. 11 червня. (№ 64). С. 2.
- 42) Нестеров О. О. Соціальні стандарти НАТО та проблеми сумісності Збройних Сил України / Стратегічна панорама. 2005. № 1. С. 13.
- 43) Новикова О. Ф. Соціальна безпека держави / Соціальна безпека : пошук нової парадигми : зб. наук. ст. К., 2003. С. 80-85.
- 44) Олійник С. Д. Держава і армія. Цивільно-військові стосунки і теорія та її фактичне втілення в Україні / Народна Армія. 1995. 13 жовтня. С. 3.
- 45) Павленко М. П. Економічні проблеми будівництва оборони / Наука і оборона. 2006. № 1. С. 24.
- 46) Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... к.ю.н. : 12.00.02 / Володимир Йосипович Пашинський. К., 2007. 200 с.
- 47) Погорелов В. А. Євростандарти : військово-соціальний аспект. Забезпечення військовослужбовців житлом / України. 2005. № 10. С. 26.
- 48) Погорелов В. А. Євростандарти : військово-соціальний аспект. Принципи пенсійного забезпечення військовослужбовців / Військо України. 2005. № 11. С. 3235.

49) Полянський І. М. Соціальний марш / Військо України. 2004. № 708. С. 8.

50) Про внесення змін до статті 78 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” : Закон України від 28 грудня 1997 р. Ф.1, оп. 22, спр. 75. С. 2144. (Поточний архів ВР України).

51) Про внесення змін до деяких законів України з питань соціального захисту військовослужбовців : Закон України від 16 грудня 2004 р. // Право військової сфери. 2005. № 34. С. 1012.

52) Про внесення змін до статті 12 Закону України “Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”: Закон України від 24 червня 2004 р.” // Народна армія. 2004. 5 липня. № 137. Ст. 34.

53) Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 р. № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 46. Ст. 366.

54) Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв’язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їх сімей : Закон України від 15 червня 2004 р. № 201 // Голос України. 2004. 4 липня. (№ 138). С. 1220.

55) Про Державний бюджет України на 2009 рік : Закон України від 26 грудня 2008 р. № 835-VI // Відомості Верховної Ради України. 2009. № 2122. Ст. 269.

56) Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді : Указ Президента України від 21 лютого 2002 р. № 231 // Офіц. вісн. України. 2002. № 910. С. 2728.

57) Про загальний військовий обов’язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385.

58) Про затвердження Державної програми переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову

службу за контрактом : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 301/2002 // Основи законодавства України : навч. посіб. К., 2002. С. 223.

59) Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 231 // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. Офіц. вид. Комітету з питань оборони і державної безпеки Верховної Ради України. К., 1998. С. 2122.

60) Про здійснення Кабінетом Міністрів України конституційних повноважень у сфері оборони : Постанова Верховної Ради України від 22 черв. 2004 р., № 345 // Народна армія. 2004. 8 липня. (№ 121). С. 2.

61) Про заходи щодо забезпечення житлом військовослужбовців, звільнених у запас або відставку : Указ Президента України від 11 травня 1999 р. // Народна армія. 1999. 23 травня. (№ 182). С. 12.

62) Про інформацію кабінету Міністрів України про хід реформування Збройних Сил України : Постанова Верховної Ради України від 28 листоп. 2002 р. № 401 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 1. С. 73.

63) Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України : Указ Президента України від 4 вересня 1998 р. № 981/98 // Законодавство України [на сайті Верховної Ради України]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

64) Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку в Збройних Силах України : Указ Президента України від 12 січня 2004 р. № 28/2004 // Законодавство України [на сайті Верховної Ради України]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

65) Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991р. // Відомості Верховної Ради. 1992. № 9. Ст. 106.

66) Про основи національної безпеки України : Закон України // Офіц. вісн. України. 2003. № 29. Ст. 1433.

67) Про забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ : Закон України від 9 квітня 1992 р. за № 226212 // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 29. Ст. 39.

68) Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 77/91 // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 3. Ст. 11.

69) Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045 XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 45. Ст. 397.

70) Про склад Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 21 січня 2008 р. № 43/2008. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=43%2F2008>.

71) Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України (зі змінами і доповненнями) від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 21. С. 11. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

72) Про стан та невідкладні заходи з фінансування потреб Збройних Сил України у 2009 році в обсягах, необхідних для забезпечення оборони держави : Указ Президента України від 4 червня 2009 р. № 399/2009 // Законодавство України [на сайті Верховної Ради України]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0006525-09>.

73) Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 344 // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 12. С. 134151.

74) Про статус ветеранів військової служби, гарантії їх соціального захисту : Указ Президента України від 4 липня 1994 р. № 241/1994 // Уряд. кур'єр. 1994 21 липня. (№ 104). С. 12.

75) Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист : Закон України від 24 березня 1998 р. № 329 // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 40, 41. Ст. 249.

76) Процепко О. Про пільги і компенсації за професійною та соціальною ознаками : деякі аспекти соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у зв'язку з прийняттям Держ. бюджету України на 2003 р. / Народна армія. 2003. 13 лютого. (№ 123). С. 34.

- 77) Разумцев О. Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів / Національна безпека і оборона. 2000. № 2. С. 4048.
- 78) Сасько О. Проблеми соціальної адаптації звільнених з військової служби в Україні / Право військової сфери. 2005. № 3, 4. С. 47.
- 79) Смаглюк І. В. Роль правового чинника у керівництві обороною держави та збройними силами / Зб. наук. пр. НАПВ України ім. Б. Хмельницького. Ч. 2.. Хмельницький : 2000. 79 с.
- 80) Соколов С. Реформування збройних сил в контексті інтеграції України до євроатлантичної співдружності / Морська держава. 2005. № 1. С. 3.
- 81) Сохань Л. В. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / НАН України, Ін-т соціології. К.: Інтерграфік, 1994. 79 с.
- 82) Ступак І. Ключовий момент: Законодавство України про забезпечення житлом безквартирних військовиків, звільнених зі служби в ході реформування / Військо України. 2004. № 9, 10. С. 23.
- 83) Терещенко В. Деякі проблеми реформування Збройних Сил України / Україна-НАТО. 2004. № 3. С. 2735.
- 84) Фатенко В. П. Актуальні проблеми надання державою соціальних гарантій військовослужбовцям збройних сил та інших військових формувань України / Гуманіт. вісн. Збройних Сил України. 2006. № 1. С. 31-41.
- 85) Чорний В. С. Соціальні передумови концепції реформування Збройних Сил України : дис. ... к. філос. н. : 20.02.11 / Віталій Сергійович Чорний. К., 1998. 189 с.
- 86) Чумачов О. Пільги для військовослужбовців-жінок / Право військової сфери. 2005 № 5. С. 14-15.
- 87) Шемаєв В. М. Тенденції і стан економічного забезпечення реформування та розвитку Збройних Сил України в сучасних умовах / Гуманіт. вісник Збройних Сил України. 2006. № 1. С. 50.
- 88) Шкіря М. Соціальний захист військовослужбовців не в інтересах держави? / Юрид. вісн. України. 2005. № 36. С. 27.

- 89) Шуляк П. Контрактник за наймом, резервіст за призовом / Військо України. 2005. № 3, 4. С. 8-11.
- 90) Arnstein, S. R. A ladder of citizen participation / Journal of the American Institute of Planners. 1969. Vol. 35. P. 2-16.
- 91) Cohen, N. Technical assistance for citizen participation : A case study of New York City's environmental planning process / American Review of Public Administration. 1995. Vol. 25. P. 119-135.
- 92) Cole, R. L. Citizen participation and the urban policy process / - Lexington, MA : Lexington Books, 1974. 187 p.
- 93) Connor, Desmond M. Citizens Participate : An Action Guide for Public Issues / Victoria BC, Canada : Development Press, 1990. 136 p.
- 94) Cupps, D. S. Emerging problems of citizen participation / Public Administration Review. 1977. Vol. 37. P. 478-487.
- 95) Die Universitäten der Bundeswehr // Truppenpraxis. 1988. № 6. S. 11.
- 96) Desai, U. Public participation in environmental policy implementation : Case of the Surface Mining Control and Reclamation Act / American Review of Public Administration. 1989. Vol. 19. P. 49-65.
- 97) Dienst in der Bundeswehr wird Attraktiver / Truppendiensr. 1990. № 1. S. 74.
- 98) Dumas, M. L. Education Militaire / Defense nationale. 1989. № 4. P. 37.
- 99) Friedman R. S. Representation in regulatory decision making : Scientific, industrial, and consumer inputs to the F.D.A / Public Administration Review. 1978. Vol. 38. P. 205-214.
- 100) Thomas J. C. Public involvement in public management : Adapting and testing a borrowed theory / Public Administration Review. 1990. Vol. 50. P. 435-445.
- 101) Thouven, J. La Condition Militaire d'aujourd'hui / Defense nationale. 1992. № 2 P. 13-28.